

MUSEUMSbulletinen

● NORSK FOLKEMUSEUM ● NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

NR. 84 1/2017

Utgiver: Norsk Folkemuseums Venner
Norsk Folkemuseum
Postboks 720 Skøyen
0214 Oslo

Tlf. (+47) 22 12 37 00
post@norskfolkemuseum.no
www.norskfolkemuseum.no

Besøk: Museumsveien 10, Bygdøy

Redaktør: Astrid Santa

Redigering og layout: Astrid Santa

Museumsfotograf: Haakon M. Harriss

Trykk: Aktiv Trykk AS

Opplag: 3000

© Norsk Folkemuseums Venner,
Norsk Folkemuseum, Oslo 2017.

ISSN 1502-3672

Påskeskitur, Gol i Hallingdal, trolig 1940-tallet.
Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

Innhold

- 4 TIL FJELLS I PÅSKEN?
Av Trond Bjorli.
- 14 PÅSKETRADISJONER OG FOLKETRO.
Av Trond Bjorli.
- 22 REFORMASJONEN.
Av Torgeir Tjos, Marie Fongaard Seim og Anne Marie S. Grimstad.
- 28 DE SYV DYDER - HISTORIEN OM ET STUKKTAK.
Av Kari Telste.
- 34 STIFTSAMTMANNENS GARDEROBE.
Av Geir Thomas Risåsen.
- 42 EN NORSK KULTURKANON?
Av Inger Jensen.
- 44 NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS MEDLEMSSIDER.
- 46 NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUMS MEDLEMSSIDER.

OMSLAG FORAN:

Forsidebildet viser Glittertind i august 1962, og er tatt av fotografen Paul Andreas Røstad (1908-1986). Røstad leverte bilder til en rekke norske medier. Han var særlig opptatt natur, landskap og folk, og arbeidet slik litt i tradisjonen etter fotografer som A.B. Wilse med å formidle bilder av «Norge».

Foto: Paul A. Røstad/ Dextra Photo, Norsk Teknisk Museum.

OMSLAG BAK:

Motivet med skiløpere på vei ned en fjellside er fra et postkort utgitt av Mittet & Co., Oslo. Kortet er merket med «Serie N 2719»; kunstner er ikke oppgitt. Den moderne, nesten futuristiske, stilen indikerer at det er laget i mellomkrigstiden, mens motivet kan gi assosiasjoner til våre dagers brattskikjøring.

Foto: Norsk Folkemuseum.

Siden vi er i nedtellingen til årets påske ser vi i dette nummeret på påsketradisjoner og den velkjente «klassiske» påskefeiringen i Norge. Vi tar den nærmest som en selvfølge.

For svært mange i Norge er påsken forbundet med noen etterlengtede og lysere feriedager, fjell og hytte, snø og ski, sol og solkrem. I tillegg følger vi mange tradisjoner gjennom påskeuken, – tradisjoner med utspring i religion, folketro og nedarvete ritualer. Hvorfor feirer vi påsken som vi gjør? – Og hvordan ble fjell og snø og hytteliv en så stor del av den «klassiske» påskefeiringen? Trond Bjorli trekker noen historiske linjer og ser på hvordan feiringen av påsken i Norge utviklet seg til denne felles årstidsfesten vi har i dag med alle sine særmorske trekk.

I fjor høst ga Den Norsk Turistforening en av sine velbrukte hytter til Norsk Folkemuseum. DNT-hytta Hovinkoia står nå gjenreist på en kolle i Friluftsmuseet, og arbeidet med innredningen og landskapet omkring er i gang. Til neste vår vil hytta stå ferdig og helt «påskeklar» i anledning Den Norsk Turistforenings 150-årsjubileum. Dette gir museet en ny og etterlengtet mulighet til å formidle tradisjoner rundt friluftsliv og hytteliv, som er viktige deler av vår kulturhistorie.

Også denne påsken har museet et fyldig familieprogram. Ikke alle stryker til fjells eller drar til fjerne feriesteder. Oslo-påsken har mye å by på i vår luften, og i Friluftsmuseet blir det som vanlig god stemning med spennende påskekrim og kjente påsketradisjoner. Vi viser også den nyåpnede utstillingen «Reformasjonen» i anledningen 500-årsjubileet, med spesielle gjenstander og vakker kirkekunst.

Museets øvrige hovedprosjekter ruller videre. I forbindelse med «Gjenreisningshus fra Finnmark» åpnet vi 2. mars en fotoutstilling i Porsanger Rådhus. Den viser arbeidet med nedtakingen av husene som er gitt til museet og portretter av mennesker med tilknytning. I neste nummer presenterer vi utstillingen, som senere også skal vises på Norsk Folkemuseum.

I arbeidet med utstillingsprosjektet «Tidsrom – borgerskap og embetsstand 1600–1914» graver museets forskere stadig fram ny og fascinerende informasjon om gjenstandene og livene de tilhørte. Også i dette nummeret publiserer vi ferske funn og ny kunnskap – denne gangen om det vakre stukktaket fra Dronningens gate 15 og Stiftsamtmannens garderobe i Stiftsgården i Kristiania.

God påske!

Hilsen Astrid Santa, redaktør

Varden på Gråfjell, Norefjell, i 1947.
Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

Solbading, Gvepseborg i Tinn, 1942.
Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum.

Hyttepåske i Nordbygda, Eggedal, 1944.
Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum

Til fjells i påsken?

av Trond Bjorli

Hva er påske? Vi vet naturligvis at det er en viktig kirkehøytid, ja den viktigste ettersom den refererer til grunnlaget for den kristne kirke. Den er imidlertid også noe annet. Gjennom en utvikling som startet tidlig på 1900-tallet ble påsken en årstidsfest med en særlig rolle i nasjonal identitetsbygging. Med utgangspunkt i hoteller, DNT-hytter, private hytter og leide setre begynte folk å feire påsken i vinterfjellet. Denne «klassiske» påsken kan kanskje sees som å ha hatt sin storhetstid i tiårene etter andre verdenskrig, da velstandssøkningen gjorde dette til et fenomen som nær sagt hele folket tok del i.

PÅSKEFJELLET

Påsken ble en årlig tilbakevendende vinterfest om våren. Selv møtte jeg den da jeg var stor nok til å gå på ski. I min barndom tidlig på 1960-tallet på Lillehammer var påske forbundet med bussturen til fjells med skiene i den store kurva bakerst på bussen, det var skiturer innover i fjellet og å finne seg en plass i solhellinga i snøen, gjerne med granbar å sitte på og noen snøtunge graner i ryggen for å gi ly. Det var også turer inn til besteforeldrenes hytte litt lenger inne i fjellet.

Slik er det fortsatt. Mange nordmenn drar til fjells i påsken, og tradisjonene er nokså uendret. Når dette skrives i februar, har Den Norske Turistforening (DNT) allerede forberedt seg på påsken 2017. På DNTs nettside kan vi lese: «Endelig er påsken

Kari får hjelp av Guri Arentz til å spenne på seg skiene påsken 1940. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

Skitur på Fefor i Gudbrandsdalen i 1911. Mange kvinner gikk fortsatt i vindjakke eller golfjakke og kjole, og de dristige i skibukser ble vitset med og omtalt som «bukse-damer». Omslagsbilde til Mittets «norgeshefte» samme år. Foto: Herman Christian Neupert/Norsk Folkemuseum.

I dag har topptur med randonneeski blitt en del av påsken for mange.

Over: Ungdom på toppturkurs på Leirvassbu i Jotunheimen 2016.

Til venstre: Skikjøring på Krokfjell, Vågan i Lofoten i 2016.

Foto: Elin Hansson og Kristin Folsland Olsen/Den Norske Turistforening.

her! DNT og påskefjellet hører sammen som kjeks og sjokolade i en Kvikk Lunsj. 521 hytter og 4300 kilometer merkede vinter-ruter står klar for å ta imot deg. Finn din hytte eller en klassisk påsketur her!»

DNT er ikke alene om å forberede seg til påsken. En lang rekke private turisthytter og hoteller står også klare, foruten at svært mange i dag disponerer egen fritidsbolig. Antall hytter og sommerhus i Norge nærmer seg en halv million (passerte 423.000 i 2016), og mange av disse er orientert mot fjellet. De fylkene med flest hytter i landet er Hedmark, Oppland og Buskerud (med mer enn 30–40.000 hytter), deretter følger Hordaland og Nordland. Om lag halvparten av alle nordmenn har tilgang til en hytte. Det ser imidlertid ut til å variere fra år til år hvor mange som drar til fjells i påsken. I mediene varierer oppslagene fra at bare en av ti drar på fjellet i påsken, til at halvparten drar på hytta i påsken, som Aftenposten meldte i 2015. Da var kilden en spørreundersøkelse i regi av arbeidsgiverorganisasjonen Virke, der nesten halvparten (47%) av de som tok seg fri i påsken oppgav at de skulle på en privat hytte.

Varierende tall til tross, det er en imponerende oppslutning om den norske fjellpåsken. En av årsakene er at nordmenn har en unik mulighet til å bruke hyttene nettopp om våren. Norge har – ved siden av Danmark og Island – lengst påskeferie i hele verden. Påskehelgen fra og med skjærtorsdag til og med andre påskedag gir en ferie på fem sammenhengende dager. Når mange følger skolens ordning og tar fri også de tre arbeidsdager i påskeuka, blir det en ferie på hele ti dager på våren.

Skiløpere på vei opp mot Hummelfjell, Os i Østerdalen, trolig 1950-tallet. Foto: Dagbladet/Norsk Folkemuseum.

Hyttedrømmen ved Gålåvannet, Oppland, 1917. Håndkolorert dias. Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum.

Moteriktig antrukket på ski i vinterfjellet. Kort tegnet av George Schumann, utgitt av Mittet & Co. Eier: Norsk Folkemuseum.

En fritidsbolig eller annet overnattingstilbud på fjellet samt en passende ferie gir oss altså muligheten. Det forklarer likevel ikke dette fenomenet fullt ut. Hvorfor drar nordmenn til fjells i påsken? Hvorfor drar vi opp til snøen og vinteren for å hylle våren? Og når begynte vi å feire påske på denne spesielle måten?

Slike spørsmål stilles ikke så ofte. Norsk påske er tilsynelatende så selvfølgelig og velkjent at slik er det bare. Det er en omfattende forskning på norsk friluftsliv, på hytter og ferievæner og på nordmenns forhold til naturen, men mindre å finne om den norske hyttepåsken. Samtidig er det knapt noen annen ferie som det er så mye skrevet om i norsk presse.

PÅSKEN - GAMMELT OG NYTT KOLLEKTIVT RITUALE

En av årsakene til at påskeferieuka får så mye oppmerksomhet i mediene, er at den er et årlig tilbakevendende fenomen. Påsken skiller seg fra «ferien», som ikke bare strekker seg over to til tre sommer måneder, men som er i ferd med å bli et helårsfenomen. Og i likhet med julen er påsken karakterisert av noen

bestemte fellesritualer. Påsken er en konsentrert ferie som for alle deltakerne utspiller seg i den samme uken. Den kan sees som et konsentrert rituale, der alle deltar samtidig i aktiviteter som gjerne omfatter vinterfjell og snø, skigåing, hytta, soling og møtet med våren.

Med ritualer menes gjerne handlinger som gjentas etter et visst mønster begrunnet i tro. Går vi gjennom de faste rutinene foran en skitur med å plassere skia på bakken, foten i bindingen og ta opp stavene, utfører vi en målrettet handling. Men skihopperen som børster av skiene og korsjer seg før han setter utfor bakken, tilfører noe som sprenger den fornuftmessige rammen, påpeker forsker Olaf Aagedal: «Rituale er eit handlingsmønster der den symbolske betydninga er den viktigaste.» Aagedal fortsetter med å påpeke at ritual oppfattet som «ufornuftige handlinger» har hatt dårlige kår i det moderne Norge. Og allerede Max Weber, en av sosiologiens grunnleggere, forklarte den vestlige moderniteten som kjennetegnet av «avvisning av den sakrale magi som frelsesvei».

Påsken kan sees som et sentralt – faktisk det viktigste – kristne rituale, som i nyere tid i Norge (langt på vei) er blitt en sekularisert og verdslig ferieuke på vårparten, kort sagt en

moderne påske. Kanskje nettopp som en «avvisning av den sakrale magi». Dette kan imidlertid også sees som en skaping av et nytt komplekst rituale der den nasjonale identitetsbyggingen har overtatt og omformet noen elementer og lagt til nye, i et fleksibelt byggverk. Dette nye påskeritualet kan forklares rasjonelt med at friluftsliv, frisk luft og fysisk aktivitet er fornuftig og bra, men sprenger ikke dette de fornuftmessige rammer? Har ikke også den moderne påskens vending mot vinter og høyfjell for å feire våren elementer av tro?

Forskere som har det privilegiet å se norsk kultur med litt distanse, har påstått at nordmenn har en lang tradisjon for å hevde at man har et særlig privilegert forhold til naturen. Den betyr mer for oss enn mange andre folkeslag, vi lever tettere på den, har mer av den, og forstår oss også bedre på naturen enn andre. I følge kulturforskere som Nina Witoszek har vi også en tendens til å forstå oss selv ved og gjennom naturen.

Kanskje er det slik at den norske påsken som årstidsfest samlet viktige tråder i vårt selvbylde som en slags naturmennesker. Det gjør det interessant å se nærmere på fremveksten av vinter, hytte, skigåing, soldyrking – i sum de elementer som utgjør den moderne påsken.

Skiturister på Stryken jernbanestasjon i Lunner 1. mars 1948. Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum.

halvdel av 1800-tallet begynte å bygge enkle hytter i bymarka. Mens sommervandrerne enklere kunne finne seg losji på en plass eller seter, begynte de første skiløperne i Nordmarka tidlig å slå seg sammen i foreninger og bygge hytter som skulle gjøre det mulig å komme seg ut på ski i helgene. Den gang arbeidet man frem til lørdag ettermiddag, og hyttene ble gjerne reist nokså bynære, i passe avstand for turen inn lørdagsettermiddagen, og slik at man var klar for videre ekspedisjoner inn i marka på søndagen.

SKIENE

Skiløping har nordmenn trolig allerede alltid drevet med, og i alle fall var skileik utbredt blant bønderne i Telemark tidlig på 1800-tallet. Det var imidlertid lite kjent blant byfolk. Roland Huntford hevder i boka *To planker og en lidenskap* (2006) at skiløping var praktisk talt ukjent blant Kristiania-borgere så sent som i 1850-årene. Men utover i andre halvdel av 1800-tallet ser skigåing ut til å få en viss utbredelse, og i praksis blir det nå skapt som det fenomen moderne skisport skulle bli.

Strøkene rundt de store byene ble først åpnet for vinterturisme. Den nye organiserte turskiløpingen begrenset seg heller ikke bare til Oslo. Norges eldste skiklubb er Trysil Skytte- og Skiløberforening stiftet 1861. Christiania Skiklub ble stiftet i 1877 og tok i bruk sin første skihytte på Frøensvollen i 1884. De fikk følge av andre skiklubber, som også samlet seg om hytter i Nordmarka for å kunne drive sin idrett. Når Ernst Bjerknes

Teservering i solveggen på Rondvassbu, påsken 1932, med solbriller og knyttede tørklær. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

HYTTA

Påsken er naturligvis fortsatt kirkens viktigste høytid, men påsken har gjennom de siste hundre år fått mer og mer karakter av utfartsferie og vinterturisme. Oppslutningen omkring de kirkelige handlinger i påsken har falt merkbart i befolkningen i løpet av 1900-tallet – i motsetning til julen der kirkebesøket holder seg bedre oppe. Kirken har forsøkt å tilpasse seg dette ved å bygge en lang rekke sportskapell og fjellkirker der nordmenn har bygd sine fjellandsbyer av hytter.

Fritidsboliger er den viktige inngang og middel til naturopplevelse og friluftsliv i Norge. Etnologen Arne Lie Christensens bok om den norske hyttas opprinnelse heter også betegnende nok «Ut i det fri», med undertittelen «Livet på setra, hytta og landstedet». Som tittelen signaliserer, gir Christensen den norske hytta en særnorsk bakgrunn i det norske seterbruket og i sesongfiskerienes bruk av fiskehytter. Dette knytter Christensen sammen med hvordan byborgere i Norge fra 1600- og 1700-tallet hadde løkker og landsteder, både til matproduksjon og rekreasjon. Den norske hytta har en dobbelt opprinnelse i bygdefolks sesongmessige vandring i utmark og fjell og byfolks løkker og landsteder.

Dette hyttelivet var for byfolket lenge knyttet til sommeren og til typer av kulturlandskap som korresponderer med den naturestetikk som rådet før romantikken lærte oss å se skjønnheten i ville fjellandskap. Først i andre halvdel av 1800-tallet begynner man å bygge hytter i fjellet, og først etter enda noen år begynner man å søke fjellet om vinteren. Landsteder og hytter overhode var lenge forbeholdt de få, inntil pionerene i andre

Her hentes nye forsyninger fra "kjøleskapet", et hull i snøen. Påsken 1923. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

lanserte «verdens første skikart», med tittelen «Nordmarken og Sørkedalen for Skiløbere og Turister» i 1890, imøtekom det et behov for villfarne skiturister. Med ferdigstillingen av Holmenkollbanen i 1898 til Besserud og i 1916 til Frognerseteren ble Nordmarka tilgjengelig også for de som ikke orket å gå opp fra byen.

Fridtjof Nansen gikk sin berømte skitur over fjellet fra Bergen til Oslo allerede i 1884. Fortellingen bidro sammen med boken om Nansens skiferd over Grønland (1890), sterkt til å øke skiinteressens blant folk flest. Vinter og skigåing var rundt 1900 blitt en slik farsott i Kristiania at jentene som pleide å flanere på Karl Johan ifølge Emil Smith følte seg tvunget ut på ski i marka: «Og ut på ski skulde de alle sammen, enten de likte det eller ikke; de var ikke for ingenting landsmandinner av Fridtjof Nansen». Skisport var blitt nasjonalsporten.

SKITOGENE

Nansen var likevel lenge nokså alene i høyfjellet, det er først senere at byfolk begynner å ta til ski i høyfjellet. DNT-hyttene som reiste seg i Jotunheim fra og med 1870-årene var for eksempel ikke vinterisolerte. Dessuten var det et spørsmål om transport. Nansens skitur over fjellet i 1884 var mulig gjort (eller i alle fall kraftig forkortet) ved at han kunne reise med tog (Bergen–Voss, og at han fra Gulsvik i Hallingdal kunne reise med

dampbåt og jernbane til Kristiania (Krøderbanen åpnet 1872).

Påsketrafikken ble i praksis åpnet ved at de store jernbanelinjene ble ferdigbygd: Gudbrandsdalsbanen fram til Otta 1896, Valdresbanen 1906, Bergensbanen 1909 og Dovrebanen 1921. Den kjente norske turist- og naturfotografen Anders Beer Wilse reiste sammen med en gruppe menn og kvinner på påsketur til Tronfjell i Alvdal i 1903. Wilse kunne da bruke Rørosbanen som åpnet allerede i 1877. Wilse var en pioner, og fikk allerede før første verdenskrig reist en gammel hallingstue som hytte på fjellet.

Ut fra sin undersøkelse av bygdebøker mener Ørnulf Hodne at påsketrafikken først skyter fart i mellomkrigstiden. Det har han nok mye rett i, men det er mange indikasjoner på at trafikken begynner å få et visst omfang i de første årene etter århundreskiftet. Den aller første turisthytten som ser ut til å ha hatt vinteråpent i Jotunheimen er den private fjellstuen Bessheim påsken 1904. DNT åpnet i 1907 Glitterheim for 57 påsketurister, og fulgte dette opp med påskeåpent på Torfinnsbu i 1910, Gjendebu og Gjendesheim i 1911 og Skogadalsbøen i 1913. Aftenposten melder foran påsken 1905 at «Paaskereisende til Valdres gjøres oppmerksomme på at det er besluttet sat opp et ekstratog fra Eina Stasjon der korresponderr med toger fra Kristiania 4:52 onsdag ettermiddag, lik at man vil være på Tonsåsen ved 11-tiden om kvelden». Tonsåsen var den gang endestasjon

På vei mot Rondvassbu i Rondane påsken 1932. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

nen, Valdresbanen ble først i 1906 ført frem til Fagernes.

Lett var det ikke alltid å komme seg til fjells i påsken den gang. Fra jernbanestasjonen ventet ofte en lengre etappe med hesteskyss av folk og bagasje, og lange vandringar på ski. I hyttaboken til Stavanger Turistforenings hytte Nilsebu fortelles om en strabasjos påsketur i 1912: Skiene måtte først bæres i pøse på grunn av mangel på snø, følget måtte så vente lenge fordi de to hestene som skulle trekke bagasjen var forsinket på grunn av det dårlige været, da hestene endelig kom nektet den ene å gå videre og måtte settes igjen. Følget måtte fordele bagasjen og slite seg videre i et vær som bare ble dårligere. Men endelig var de i hus:

«Kl. 1/2 8 var alle mand i «brakka» og nu gjaldt det om at finde en «törr tra» at skifte paa sig. En gikk med skjorte, en uden noget forresten - en anden med en sweater som underbenklær - med ærmerne som bukser [uleselig] o.s.v. - en ren «paradisisk tilstand»! Nu - en god kop av Bjellands buillon gjorde underværker og - da aftens var spist gikk «sorgen til hvile». NB De øvrige dage var veiret meget/ noget variabelt men 9/4 var det straalende.»

Teksten, her sitert etter Reidun Irene Bjørdals magisteroppgave, var signert «Den gamle garde». Gruppen, som opp-

stod i begynnelsen av 1890-årene, bestod av omtrent 14 menn som utøvde et for den tiden uvanlig aktivt friluftsliv. I stedet for å «bare» gå på fjelltur i sommerhalvåret, gikk de til fjells også i vinterhalvåret, og var blant dem som la grunnlaget for påsketurismen i Stavangerområdet.

PÅSKETURISMEN

Påsketurismen, slik vi kan følge fremveksten av den i kildene, var i utgangspunktet et høystatusfenomen blant velstående byfolk som disponerte hytte eller landsted, eller hadde råd til å leie seg inn på en gård, et pensjonat eller et hotell i nærheten av høyfjellet. Innenfor denne gruppen skyter påskeutfarten virkelig fart i løpet av mellomkrigstiden. Nå begynner også arbeidsfolk og bygdeungdom å bruke marka og fjellet. Men mange fikk i praksis hverken råd eller tid til påskeferier før etter andre verdenskrig. I diktet «Påske» (1926) skildrer Rudolf Nilsen hvordan påskeferien kunne oppleves som selve symbolet på sosial urettferdighet når en gutt på Oslos østkant nyter påskesola på søppelekassen ved doen i bakgården. Lignende erfaringer delte nok byens arbeidsfolk i stor grad med bygdefolk også, som undrende og kanskje i blant misunnelig kunne se på det økende innrykket av byfolk som ville til fjells i påsken og leide seg inn på setre og tinget hest og slede til transport av folk, ski, klær og proviant.

Den private hyttebyggingen startet for alvor i mellomkrigstiden og skjøt virkelig fart etter andre verdenskrig, i andre halvpart av 1900-tallet. Da åpnet utviklingen i kommunikasjoner, velstandsøkning og fritid (åttetimersdagen fra 1919 og lovfestet treukers ferie fra 1948) for at bredere lag av befolkningen kunne utnytte fjellet til fritid og rekreasjonsformål. Da ble også hytta en luksus mange norske familier ønsket å kunne skaffe seg. Antropolog Thomas Hylland Eriksen har hevdet at hyttas verdi i dette er at den signaliserer at Norge er et land uten snobberi og uten store klasseforskjeller («Hus og hytte men ingen borge»), et land bestående av «hardt arbeidende mennesker som står i intim forbindelse med sine økologiske omgivelser.» Hylland Eriksen poeng er at slik er det ikke lenger: Hyttelivet er i dag polarisert mellom enkle tømmerkoier uten strøm og vann og luksuriøse ferieboliger som både er større og bedre utstyrt enn eiernes egen hovedbolig. Til tross for slike kulturelle forskjeller har trolig Arne Lie Christensen likevel rett når han skriver at «... mange nordmenn i dag (vil) kunne enes om en fellesnorsk forestilling om det gode livet på hytta ...»

Denne «fellesnorske forestillingen» har mye å gjøre med det å komme seg ut i naturen. Når det handler om hyttepåske, så handler det om å komme seg opp fjellet, og å møte sol og snø. Dette er naturen på sitt intense, når våren brytes med de siste rester av vinteren. Den gleden og fascinasjonen for vinteren som løftes frem i årene rundt 1900 og rett etterpå, kan sees som å representere både vitalisme og en formålsløshet i sin ignorering av kulde og mørke. Den natur som før måtte omgås med lempe og forsiktighet, blir nå en kilde til oppstemte sjelstilstander og formålsløse bevegelser, en fri - tid.

Solkrem skal ha blitt vanlig i løpet av 1940-årene. Øverst fra Golsfjellet 1939, under fra påsketur på Gaustadtoppen 1940. Foto: Fritjof Arentz og Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum.

Familien Arentz i sleden med ski og bagasje, kanskje rundt 1940. Hesteskyss var ofte siste etappe frem til hytta før motoriserte kjøretøy ble vanlig. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

Skiturister nyter sola foran Peer Gynt hytta i Rondane, påsken 1932. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

Våren er også ofte inngangen til å skildre vinteren så vel som det kraftfulle og nesten religiøse i naturens og årets livsrytme. De mest ivrige vinter-propagandistene for drøyt hundre år siden snudde årsyklusen på hodet, og skrev at om vinteren blir nordmenn "desto livligere, bevægerlige. Da tindrer der glød i øiet, da banker hjertebloet med rund puls" (Rosenkrantz Johnsen 1907). I tidens lyrikk var vinterens møte med våren et stort tema. Tilsvarende var «elv i vårbrudd» et viktig motiv for mange malere og fotografer. Johnsens tekst er i et forord til Anders Beer Wilses fotobok «Norske vinterbilleder» der hele 11 av bildene har et slikt motiv.

I sin kirkelige og kristne kontekst er påsken et overgangsrituale som markerer liv, død og gjenoppstandelse. Liknende fruktbarhets- og årstidsritualer finner vi i gamle folkereligjose ritualer. Skikken med å gå opp på åser og fjell for å se sola danse påskemorgen settes av enkelte kulturforskere i forbindelse eldgammel soldyrkelse. Allerede grekeren Prokop skal omkring år 550 beskrevet hvordan folket i Tule – trolig Nord-Norge – om våren sendte menn opp på fjelltoppene for å se om solen kom tilbake; og deretter samlet seg til gledesfest. Denne skikken praktiseres fortsatt enkelte steder, og er eksempel på en skikk som har overlevd i kristen «forkledning».

Det er ingen direkte linje fra forhistoriens soldyrkende mennesker i det kalde nord til soltilbedende mennesker med solbriller og Nivea på kinnene og en appelsin i hånda i solveggen på Sjusjøen, Hemsedal eller Eidsbugarden i Jotunheimen. Det er likevel noe med det tidlige 1900-tallets kretsing rundt vinter og

vår, skigåing og begynnende påskeutfart, som gir grunnlag for å drøfte sider ved nordmenns forhold til naturen gjennom nye påsketradisjoner som nå etableres som et kollektivt fenomen. For når utenlandske forskere undrer seg over hvorfor norske foreldre tilsynelatende går med konstant dårlig samvittighet for at de for sjelden tar sine barn ut på tur i naturen, så obeserverer de et kollektivt fenomen som er mer trosbasert enn rasjonelt fundert. Når noen av oss fortsatt vil hevde at en søndagstur i Nordmarka er viktigere enn et besøk i Nasjonalgalleriet, så er dette kanskje uttrykk for en nasjonal identitet knyttet til landskap og naturforhold som blir utviklet og befestet på begynnelsen av 1900-tallet — og som får sin kollektive og rituelle bekreftelse hver vår på påskefjellet.

Trond Bjorli er førstekonservator på Norsk Folkemuseum og er prosjektleder for DNT-hytta Hovinkoia.

LITTERATUR OG KILDER

- Aagedal, Olof: Folkelege ritual, tilgjengelig på <http://www.religion.no/wp-content/uploads/tidsskrift/folkelegeritual.html>
- Bjorli, Trond Erik 2014: «Fotografi og Natur». I: *Et fotografisk gjennombrudd. Fotografisk og nasjonal modernisering i fotografen Anders Beer Wilses bildeproduksjon ca. 1900-1910*. Doktoravhandling UiB.
- Bjorli, Reidun Irene 2011: *Takk for oss. Vi kommer igjen! Hyttebøker gjennom 100 år. En sjangeranalyse av hytteboktekster ved fire hytter i Stavanger-regionen* (2011). Masteroppgave UiB <http://bora.uib.no/handle/1956/5924>

Ungdom klar for skitur i Eggedal påsken 1947. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

- Christensen, Arne Lie Christensen 2015: *Ut i det fri. Livet på setra, hytta og landstedet*. Pax Forlag A/S.
- Christensen, Olav 1993: *Skiidrett før Sondre. Vinterveien til et nasjonalt selvbilde*. Ad Notam Gyldendal.
- Eriksen, Thomas Hylland 2000: *Myten om påske-fjellet*. I: *Dagbladet* 19.04.2000: <http://www.dagbladet.no/kultur/2000/04/19/201753.html>
- Hodne, Ørnulf 1988: *Påske. Tradisjoner omkring en høytid*. Grøndahl & Søn Forlag A.s
- Horgen, André 2009: «Kulturhistoriske perspektiver på vinterfriluftslivet». I: *Friluftsviledning vinterstid*. Høyskoleforlaget/Norwegian Academic Press
- Håland, Monika Kurszus 2014: *Derfor må vi ha appelsin og kakao*. I: *Agderposten* 11.04.2014.
- Norsk Etnologisk Gransking 1982: Minneinnsamling nr. 138 om Påske.
- Odden, Alf 2008: *Hva skjer med norsk friluftsliv? En studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970-2004*. Doktoravhandling ved NTNU.
- Virke 2015: *Hytta er feriefavoritt i påsken*. Publisert 28.03.2015: <https://www.virke.no/bransjer/bransjeartikler/hytta-er-feriefavoritt-i-pasken/>

DNT har i stor grad bidratt til å åpne vinterfjellet for påsketurister og andre. Her er det medlemmer av Bergen og Hordaland Turlag som kvister vinterruten fra Lid til Høgabu i februar 2017. Foto: Einar Sleire/Bergen og Hordaland Turlag.

Påsketradisjoner og folketro

Av Trond Bjorli

Til påsken hører en rekke «påsketradisjoner». Mange av disse har et kirkereligøst og/eller folkereligøst utgangspunkt. Andre tilskrives flinke markedsførere, men kan likevel ha en mer kompleks bakgrunn. Alle som har bodd i Norge en stund vil gjenkjenne ett eller flere av disse elementene som hørende til norsk påskefeiring, og i artikkelen skal vi se nærmere på påsketradisjoner som: Kvikklunnsj, kakao, appelsiner, påskekrim i bokform og på tv, påskeris, dekorerte egg, påskeegg i papp med godterier, gule påskekyllinger, gule stearinlys, hytteferie, skikjøring, soling i hyttevegg og på granbarseng, påskeskirenn med familie og hyttenaboer, flagging på halv stang langfredag og soldans påskemorgen.

PÅSKEN

Påske er den viktigste høytiden i kirkeåret både for den romersk-katolske, den ortodokse og de protestantiske kirkene. Historisk går den tilbake på pesach, en av de store høytidene i jødedommen, til minne om israelernes flukt fra Egypt. Påsken ble den første kristne høytiden, og ble feiret til minne om Jesus lidelse, død og oppstandelse, som skjedde nettopp under pesach, jødernes påske i Jerusalem. Opprinnelig ble den kristne og jødiske påsken også feiret samtidig, men ble senere beregnet ut fra to ulike kalendere.

I Norge er påsken blitt feiret siden kristendommen ble innført for om lag tusen år siden. Ørnulf Hodne, som har skrevet den norske påskefeiringens historie, slår fast at kirkens påskeforkynnelse må ha bidratt til å avskaffe men også å vedlikeholde og nyskape noen av de mest brukte folkereligøse påskeritualene. Enkelte folkereligøse innslag går altså tilbake til før-kristne vår og fruktbarhetsfester. Senere har norske

påskeskikker hatt en skiftende historie, men har undergått to særlig store forandringer. Den første store omveltningen skyldtes reformasjonens oppgjør med katolsk tro og tenkemåte fra midten av 1500-tallet og fremover. I det folkereligøse ble likevel enkelte katolske skikker mange steder holdt levende ved siden av enkelte skikker med før-kristent opphav.

Det andre store bruddet kom som følge av de store forandringer i samfunnsforholdene som ble merkbare i siste halvdel av 1800-tallet og inn på 1900-tallet, da Norge opplevde sitt moderne gjennombrudd på nær sagt alle livsområder. Det som i særlig stor grad forsvinner ved vitenskapenes fremvekst på 1800-tallet er de folkereligøse tradisjonene, mens kirkelige tradisjoner mer holdes institusjonelt fast. Men også disse settes under et merkbart trykk gjennom 1900-tallet. Kirken opplever et merkbart fall i kirkebesøk i påsken (i forhold til for eksempel julen), og forsøker å tilpasse seg ved å bygge en lang rekke sportskapell og fjellkirker.

Bladet Nye Bonytts forslag til pynting av påskebordet i 1978. Foto: Jan Larsen/Norsk Folkemuseum.

Et dekket påskebord. Familien Arentz med gjester påsken 1940 på hytta i Eggedal. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

PÅSKEPYNT

Mange nordmenn pynter i påsken, litt som i julen. Fra en av Norsk Etnologisk Granskings (NEG) informanter får vi et innblikk i hvordan det kan gjøres: «Vi har masse påskepynt fra år til år. Store og små egg som fylles med godterier, kyllinger i gamle kurver som er som reder, gamle malte eggeskall også. Påskekjerring henger i lysekroner. Gjerne løv og påskeliljer midt på, og en sivistige jeg har laget som kyllingene klatrer oppover. 2 kandelabre med gule lys – 3 i hver – ellers forskjellige påskelys. Påskeservietter ...»

Palmesøndag er søndagen før påsken, og innleder påskeuken. Gåsunger eller seljektivister kunne bli satt frem palmesøndag til minne om Jesus inntog i Jerusalem da jødene ifølge evangeliene hyllet ham med palmekvister. Mange pynter også med bjørkekvister som skjæres og settes i vann noen dager på forhånd slik at løvet kan sprette i grønt. I dag pynter de fleste lørdag før palmesøndag og har pynten stående frem til andre påskedag, men slik har det ikke alltid vært. En av NEG's informanter opplyser at da hun var barn, så pyntet de aldri

Eggedosis forbinder mange med påske. Guri Arentz sitter utenfor hytta på Gol og pisker eggedosis eller krem påsken 1939. Foto: Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

Gåsunger, søte barn og påskeegg var som symboler på vår og fruktbarhet populære motiver på påsekort. Påkehilsen sendt påskeaften 1916. Foto: Norsk Folkemuseum.

før påskeaften. Hun forteller at hun som voksen et år prøvde å gå tilbake til dette, men at påsken da føltes «tom». Etter dette fortsatte hun som andre å pynte lørdag før palmesøndag og ha huset pyntet hele påsken.

Selve påskehelgen starter skjærtorsdag. Dagene fra palmesøndag og til og med påskeaften ble før kalt "den stille uka". Dette var den siste uka i fasten, som nå gikk mot sin mest dramatiske periode med hendelsene skjærtorsdag, langfredag og frem til og med påskeaften. Fasten ble avskaffet i Norge gjennom reformasjonen, det vil si innføringen av den lutherske tro for snart 500 år siden. Frem til da ble påsken i Norge som i andre katolske land innledet med 40 dagers faste til minne om Jesus' 40 dager i ørkenen og som en forberedelse på påskemysteriet.

Ordet fastelaven betyr egentlig kvelden før fasten, og betegner kvelden før askeonsdag, den første dagen i fasten. Fastelaven er avslutningen av karnevalet, en fest med oppspising og andre utskeielser før man gikk inn i fasten med dens strenge regler. Fastelaven knyttes også til hedenske vår- og fruktbarhetsfester, og det såkalte fastelavnriset – som vi i Norge best kjenner gjennom sanitetskvinnelagenes årlige salg – ble opprinnelig brukt som en fruktbarhetsvekker. Dette kunne skje ved at jorden, buskapen og voksne og barn fikk seg en runde med riset.

Fasten ble avskaffet med reformasjonen i Norge, men mange elementer i katolsk tro levde lenge videre. Når bjørkeris og påskeris dukker opp i påsken som fruktbarhetsvekker, er trolig karnevalets karakter av vår og fruktbarhetsfest i norske folkereligjose tradisjoner flyttet til påsken. Påskeris i form av bjørkekvist pyntet med gulfargede fjær kan slik ha en blandet opprinnelse.

Informanten sitert ovenfor nevnte påskeskjerring i taklampe, men ga ikke nærmere beskrivelse. Kanskje satt «påskeskjerringa» på en sopolime i form av en kvist som et svakt ekko av den heksetro som i gamle tider var knyttet til påsken mange steder i Norge. Noen av de mest vanlige elementene i pynt av hjem og hytter har bakgrunn ikke bare i påskens dramatiske fortelling, men også i folkereligjose forestillinger med minner av heksetro, vårfester og fruktbarhetsritualer.

PÅSKERIS

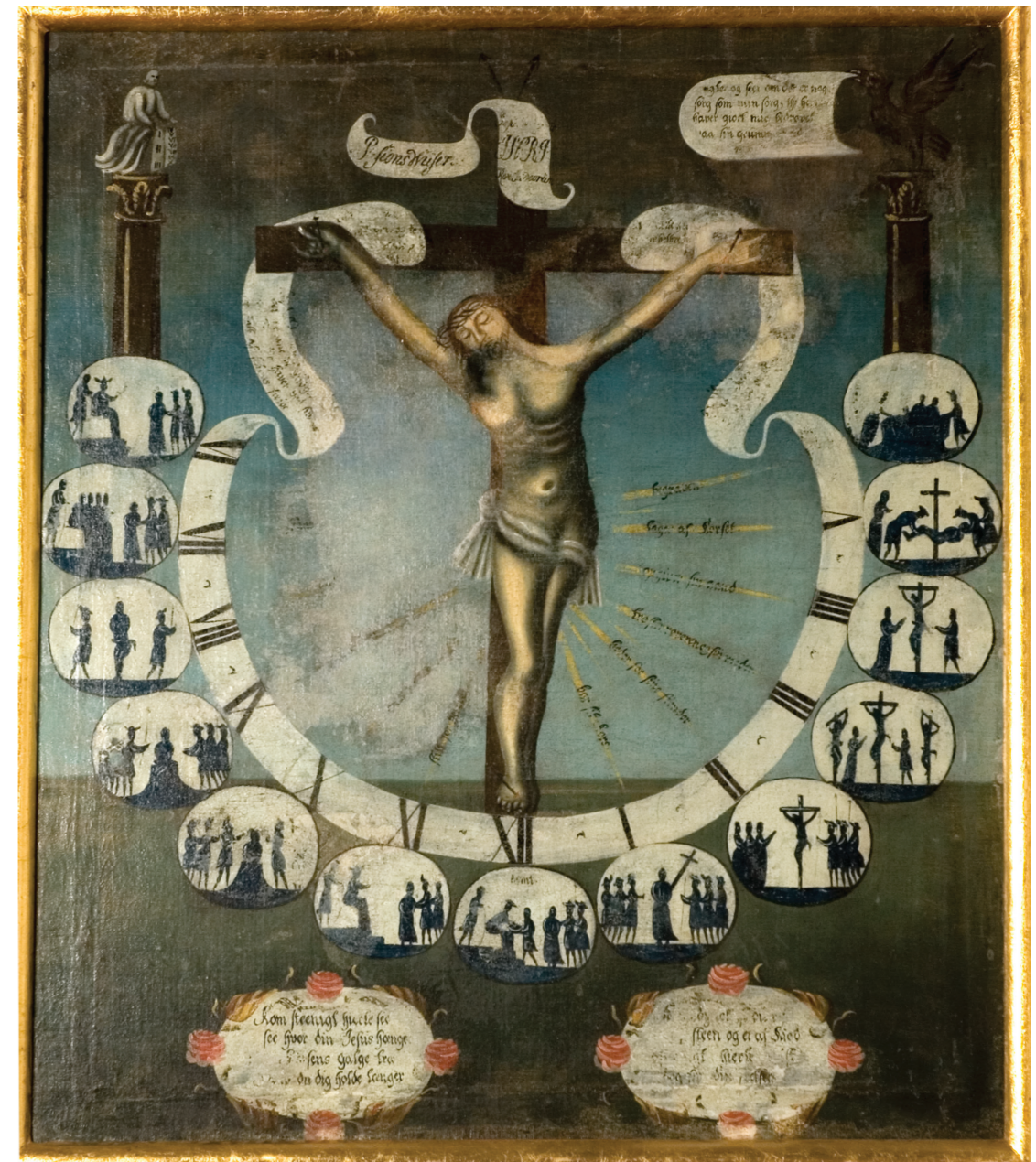
Skjærtorsdag innledet som nevnt påskehelgen. Men det var ikke bare dramaet i påskemysteriet som nå begynte å dra seg til. Skjærtorsdag var også en av de mest kritiske og spenningsfylte dagene for mennesker og dyr i det gamle bondesamfunnet. I følge middelalderens heksetro satte trollkjerringene på denne dagen seg på sine sopolimer, sleiver eller trau og drog av gårde gjennom lufta til stevner med djevlen. Dette skjedde til bestemte tider av året, som jul, påske og jonsok. Dette levde lenge videre i enkelte folkereligjose påsketradisjoner.

Ikke bare heksene var ute denne natten. Natta mellom skjærtorsdag og langfredag var også «dåsanotti» i mange bygder. Da gikk bygdas ungarer på nattefriing. Noen steder foregikk dette slik at de snek seg inn og stjal kvinnenens stakker, for så å henge jentestakkene i trærne til beskuelse for dem som gikk til kirke på langfredagen. Slike skikker nevnes i minnemateriale fra Hallingdal og Valdres. Stakkene ble gjerne hengt i visse utvalgte trær, som dermed fikk karakter av å være særlige "fruktbarhetstrær".

Et annet fenomen var påskerising. I enkelte bygder dro guttene rundt og riste jentene i sengene med bjørkeris skjærtorsdagskvelden. Andre steder, som i enkelte Telemarksbygder, skal dette gjerne ha skjedd langfredagsmorgen. Det fortelles også om at konene har rist barn og dyr på langfredag, eller at barn og voksne måtte smake riset hvis de ikke hadde sørget for å være oppe når besøket kom.

I tradisjoner som påkerising kan fruktbarhetsritualer og tuktt til minne om Jesus' lidelser på korset langfredag ha smeltet sammen. Det er dramatiske historier, og Hodne skriver at «I vårt folks «indre historie» har skjærtorsdag i sannhet vært et tidspunkt da brytningen mellom tro og overtro, mellom kirkelære og folkereligjøstet, tilspisset seg dramatisk frem mot påskens høydepunkt: langfredag og påskemorgen.» I andre bygder skal de ha nøyd seg med å styrke seg på brennevin, og skjærtorsdag var også en dag der det mange steder var offentlige dansefester langt opp på 1900-tallet.

Det kristne påskemysteriet er i seg selv et mektig drama om liv, svik, død og gjenoppstandelse. Men også i folkereligion og overtro var påsken knyttet til dramatiske møter mellom lys og mørke, mellom gode og onde makter – og til fruktbarhetsritualer og naturens oppvåkning etter vinteren. Påskeris og bjørkeris kan sees som et minne om gamle fruktbarhetsritu-

Pasjonsviser som illustrerer Jesus' lidelseshistorie time for time gjennom Langfredagen. Maleri fra Bamble kirke, Telemark. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

aler som påkerising, og påskeskjerringen som et minne om da heksene truet folk og fe.

LANGFREDAGSERTER

Langfredag var for mange en sorgens dag da de på ulike måter å mintes Jesus' pine på korset gjennom dagen. Særlig for barna kunne det bli en lang og kjedelig dag. I NEGs minnemateriale fra 1982 fortelles det blant annet fra Kragerø at «Flagg på halv stang langfredag var og er delvis brukt ennå». Selve skikken kan ikke være særlig gammel, fordi flaggstenger først ble vanlig i bruk i andre halvpart av 1800-tallet.

Sorgen og pinen skulle markeres, og norske bønder i store deler av landet skal steder ha funnet måter å planlegge det hardeste arbeidet til langfredag. Førsanking og frakting av mose og annet tilleggsfôr fra fjellet ned til gården for dyra i vårknipa var ett slikt arbeid. Ellers var det vanlig å markere

dagen med enklere eller dårligere kost enn vanlig, for eksempel salt og sur mat.

I NEGs minnemateriale er langfredag en av de få dagene i påsken som knyttes til spesielle mattradisjoner. Flere informanter forteller om erter eller ertesuppe på langfredag. På spørsmål om det er faste matretter som hører til de ulike påskedagene, svarer en: «Langfredagsserter! Både i mitt barn-domshjem og siden har vi hver eneste langfredag hatt erter-suppe til middag. Og så kokt egg til frokost 1. dag påske. Som barn ventet jeg på denne dagen, for da fikk vi et helt egg hver. Det var kun denne dagen det hendte. Jeg var bondejente, men eggene skulle leveres på butikken og vi fikk andre varer igjen.»

PÅSKESMELL

Påskeaften var den kvelden heksetroen markerte seg – og kanskje enda sterkere enn skjærtorsdag ifølge Hodne. Det

Påskeharen er den som gjemmer påskeeggene i for eksempel Tyskland og USA. Påskkort sendt 1914. Foto: Norsk Folkemuseum.

var imidlertid flere måter å beskytte seg på. I naboland som Sverige og landene sønnafor opptrer bålrensning påskeaften til vern mot vonde makter. I Norge synes ikke dette å ha hatt noe omfang. Derimot var en måte å beskytte seg mot hekser og vonde makter å skyte i lufta med gevær påskeaften. Påskemell, å skyte påsken inn, var vanlig enkelte steder, i Akershus helt inn på 1900-tallet. Tilsvarende kunne man også skyte inn andre høytider, som jula. Motivasjonen var å skremme hekser og annet vondt. Det ble også malt tjærekors, latinske og greske (andreaskors) over fjøs- og stalldører.

PÅSKEMORGEN OG PÅSKEEGG

«Påskemorgen slukker sorgen» lyder det i salmen. Påskedagen markerer dagen da Jesus sto opp fra de døde, og regnes i kirkene som den hendelse all kristen tro er bygget på. Påskemorgenens glede har avsatt seg i flere påsketradisjoner, og den mest alminnelige er påskeegg.

Påskeegg er et av påskens mest alminnelige innslag, enten som dekorert pappegg fylt med sjokolade og godterier, som malte og dekorerte tomme egg til pynt, og som kokt egg på matbordet. Internasjonalt er bruken av påskeegg en av de eldste og mest utbredte festskikkene som finnes. I Norge regnes den likevel som en nyere tradisjon. I følge Lily Weisser Aall var det før 1900 lite med høns og eggproduksjon rundt om på landet i Norge. I bynære områder med gode transportmuligheter skal høns og eggproduksjon ha vært vanlig fra omkring 1800. Det er derfor i by- og embetsmannsmiljøer skikken skal ha oppstått i Norge, for derfra å ha spredd seg videre. Noen av NEGs informanter forteller at eggene ble dekorerte. Å fargelegge påskeegg er en gammel og populær skikk, særlig i Øst-Europa.

I England finnes belegg for den allerede på 1200-tallet, men i Norge er altså skikken med bruk av egg ikke mer enn ca. 200 år gammel.

Blant folk flest synes kokt påskeegg som fast innslag på påskemorgen først å bli vanlig fra ca. 1900. Enkelte av NEGs informanter forteller om at egg til hverdags langt inn på 1900-tallet var en sjeldenhets. Eggene ble til daglig gjerne byttet med andre varer hos kolonialhandleren. Ett av spenningsmomentene kunne være om de fikk egg i tide. Mange steder overvintret hønene på kalde loft og begynte først å legge egg ut på våren når været ble varmere.

Egget er et fruktbarhetssymbol, og har også vært brukt som kjærestegaver i Norge. Hodne forteller om flere slike, og viser også til den svenske etnologen og presten Nils-Arvid Bringéus som mener at bakgrunnen for bruk av egg i religiøs sammenheng kan søkes i tusen år gamle skapelsesmyter om gåtefulle urtidsegg eller kjempeegg, slik som i gammel-egyptisk og kinesisk religion. Egget sees da som et symbol på selve skapelsesunderet og livskraften, og det frembrytende, gjenoppståtte livet i naturen.

I dag er påskeegget for de fleste forbundet med pappegget som er fylt med gotteri, som de voksne gjemmer og som barna leter frem. I NEGs materiale ser skikken ut til å ha kommet til Norge på 1900-tallet. Mens egget representerer en gammel internasjonal påsketradisjon, ser påskekyllingen ut til å være en nordisk oppfinnelse. I land for eksempel Tyskland, Storbritannia og USA dominerer påskeharen, som er den som ifølge tradisjonen gjemmer eggene som barna skal lete frem påskemorgen.

Påskkort, trolig mellomkrigstid, tegnet av George Schumann og utgitt av Eberh. B. Oppi A.S. Foto: Norsk Folkemuseum.

SE SOLEN DANSE AV GLEDE!

Påskemorgenens glede gjenfinnes i flere tradisjoner enn påskeegget. En gammel tradisjon som har vært holdt i hevd opp til våre dager er å stå opp grytidlig og begi seg opp på en ås eller et fjell påskemorgen for å se på soloppgangen. I følge tradisjonen skal sola danse av glede når den slipper himmelranden påskemorgen, i fryd over Jesus' oppstandelse fra de døde. Dette skal ha vært tradisjon fra Nordland og sørøver. Noen steder sang de også salmer, og på 1900-tallet kunne de også noen steder stille med hornorkester.

I følge Hodne er norske forskere stort sett enige om at skikken med å gå opp på åser og fjell for å se på solen inneholder en levning av gammel soldyrkelse, overlevert oss i kristen «forkledning». Den er blant annet blitt omtalt som en vårfest, en feiring av naturens gjenoppvåkning til nytt liv etter at solen igjen skinte med større kraft. Den svenske forskeren Nils-Arvid Bringéus har imidlertid fremhevet skikken som en glede over Kristi gjenoppstandelse.

I dag er dette en skikk som synes ivaretatt langt opp gjennom 1900-tallet. Flere av NEFs informanter nevner skikken, og kanskje er dette en av de virkelig gamle påsketradisjonene som noen holder ved like også inn på 2000-tallet?

PÅSKEKORT

Påskkortene oppstod etter postkortenes gjennombrudd rundt 1900. NEGs informanter opplyser om at man sendte slike kort årvisst på samme måte som julekort, og ønsket venner og slektninger «God Påske!» Kortene hentet ofte motiver fra utenlandske forbilder og de ble nye formidlere av gamle vår- og fruktbarhetstradisjoner: påskeegg, påskeharen,

Fra utstillingen «Fantasi på egg», Norsk Folkemuseum påsken 1907. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

påskekyllinger, nyutsprunget løv og søte småbarn.

Påskkortet fikk aldri samme omfanget som julekortene. I Norsk Folkemuseums samlinger har vi alle fall få slike kort sammenlignet med de store mengder med julekort. De forsvant også før julekortene. I vår tid er alle former for kort og brev i fysisk form i ferd med å forsvinne, men påskkortene synes å ha blitt sjeldnere allerede midt på 1900-tallet. En av NEGs informanter skrev i 1982 at: «Til for ca. 20 år siden var det alminnelig med påskkort. Kortene kunne være "oppstandelsen" eller påskeegg, blomster, en kirke.»

Er man heldig byr påsken på gode lesestunder i solveggen. Dordi Arentz utenfor hytta påsken 1946. Foto: Fritjof Arentz/ Norsk Folkemuseum.

PÅSKEKRIM

Boken «Bergenstoget plyndret inat!» skal visstnok være Norges første påskekrim. Forfatterne bak pseudonymet Jonathan Jerv, Nordahl Grieg og Nils Lie, var den gang to unge skribenter som fant ut at de skulle skrive en krimbok med handlingen lagt til påsken og 1. april. Romanens bruk av aprilsnarr-motivet ga nok også ideen til å lansere boken med en annonse med tittelen i store bokstaver på Aftenpostens forside lørdag før palmesøndag, 24. mars 1923: «Bergenstoget plyndret inat!» Mange gikk på limpinnen. Dermed var ikke bare boksuksessen et faktum, men en ny forlagssjanger var også født. Snaut tyve år etter, i forfatteren Bernhard Borges alias André Bjerke bok «Nattmennesket» fra 1941 presenteres bokens forteller som krimforfatter og fast leverandør til alle ryggsekker i påskehelgen. Senere er som kjent en kriminalserie på tv blitt en fast del av påsken.

Denne koblingen mellom krim og påske er visstnok et noe særskilt norsk, og fenomenet forbløffer utlendinger. Men Norge er ikke helt alene om denne koplingen mellom kristne høytider og skummel lesning. Audun Kjus, leder av Norsk etnologisk Gransking, har pekt på at en slags parallell og forløper til den norske påskekrimtradisjonen fantes i engelskmennenes tradisjon med julegrossere, som Charles Dickens og blant annet hans «Uncle Scrooge» gjorde kjent allerede på 1800-tallet. Peter Chr. Asbjørnsen skal ha gjort et mislykket forsøk på å introdusere slik julemoro i Norge gjennom litterært å ta opp temaer fra folkereigionens heksetro. Dette lyktes ikke Asbjørnsen å innføre en egen norsk «julegotikk». Men med litt velvilje kan man se en videreføring av påskens konfrontasjon mellom det gode og det onde i krimbokas popularitet hos påskegjestene.

KAKAO, KVIKK LUNSI, APPELSINER OG SKITURER

Sjokolade lages av kakaobønner som Mayaindianerne har dyrket i alle fall siden 600-tallet. I Europa ble den først nytt flytende, inntil sjokoladepaten ble utviklet i Europa på slutten av 1800-tallet. Freia, grunnlagt i 1892, kjøpte i 1906 et sveitsisk metode for å lage melkesjokolade, og Freia Melkechokolade ble i mellomkrigstiden markedsført som en måte å spise melk på. Pasteurisering var ennå ikke oppfunnet og bruk av melk representerte et smitteproblem for barn, som derfor i stor grad

drakk kaffe. I 1912 lanserte Freia Regia Kakao. Kakaokoking ga mulighet til å produsere velsmakende, søt og bakteriesikker "melk", og kakaoen ble en suksess. Den var imidlertid fortsatt en luksusvare, og det er kanskje en av grunnene til at den ble så sterkt forbundet med påsken.

Et annet Freia-produkt assosiert med påske, er Kvikk Lunsj, lansert i 1937. Den ble markedsført som den ideelle turproviant – «lettsmelteleg, energigjevande og velsmakende», som det het i en reklame i 1939. Appelsinen kom til Norge rundt 1900, men ble først vanlig i norske butikker på 1950- og 60-tallet. Fra rundt 1960 ble det fri import på appelsiner. De første appelsinene kom ved juletider, da det var sesong i Spania. Sesongen var te til påske. Da kom også de søtste sortene, noe som kanskje bidro til at appelsinen så raskt ble en klassiker i påskefeiringen.

Kvikk Lunsj og appelsiner er fast innslag i sekk og anorakk-lommer for mange på påskeskituren. Kvikk Lunsj'en hadde i en periode på 1960-tallet fjellvettreglene påtrykt emballasjen. Fortsatt spises hver tredje Kvikk Lunsj i påsken ifølge produsenten.

Sjokolade og appelsiner og påskegotteri i pappegg tydeliggjør den moderne påskens tvetydige karakter av årstidsfest med blandet bakgrunn og er samtidig et moderne fenomen som reflekterer vår vei inn i konsumsamfunnet. Hva vi feirer når vi pakker opp Kvikk Lunsjen og skreller appelsinen i solvarmen i hytteveggen i formålsløs stillesitting og solbruning, er kanskje nettopp dette: Vi er moderne! Det store norske påskeritualet er jo selve påsketuren til fjells, enten det er dagsturer eller hyttepåske eller på hotell eller fjellstue.

Trond Bjorli er førstekonservator på Norsk Folkemuseum og prosjektleder for DNT-hytta Hovinkoia.

LITTERATUR OG KILDER

Viktigste kilder til denne artikkelen er Norsk Etnologisk Granskings svar på spørreliste nr.138 om Påske i 1982, samt Ørnulf Hodnes bok *Påske. Tradisjoner omkring en høytid* (1988). Det er også hentet opplysninger fra Reidun Irene Bjordals masteroppgave *Takk for oss. Vi kommer igjen! Hyttebøker gjennom 100 år.* (2011), Monika Kurszus Hålands artikkel i *Agderposten* 2014: *Den magiske smaken av påske* og Nils Nordberg: *Bergenstoget plyndret i natt!* i *Dagbladet* 09.04.2003.

Over: På vei inn mot Rondvassbu i Rondane påsken 1932. Foto: Fritjof Arentz.

Til venstre: En flaske med Cosmica solkrem, produsert mellom 1960 og 1990, i Norsk Farmasihistorisk Museums samling. Foto: Norsk Folkemuseum.

Reformasjonen

Av Torgeir Kjos, Marie Fongaard Seim og Anne Marie S. Grimstad

I 2017 er det 500 år siden reformasjonen begynte i Europa og 480 år siden den ble innført i Norge. Begivenheten er gjenstand for stor oppmerksomhet i mange land med omfattende utstillinger, bokutgivelser og arrangementer. Også i Norge foreligger det et stort program der en rekke akademiske, kulturelle og religiøse institusjoner og organisasjoner tar sikte på å presentere reformasjonen ut fra sine respektive synsvinkler. Norsk Folkemuseums bidrag til markeringen av reformasjonsjubileet er ny utstilling som kort og godt heter Reformasjonen. Der kommer vi til å hente fram noen av museets eldste og mest spennende gjenstander, som lenge har vært oppbevart i magasin.

Den 31. oktober 1517 skrev den tyske augustinermunken og teologiprofessoren Martin Luther (1483–1546) et brev til blant andre erkebiskopen av Mainz. Vedlagt dette brevet lå det en liste med 95 teser (læresetninger) som gikk til kraftig angrep på pavekirkenes salg av avlat eller syndstilgivelse, en virksomhet som på denne tiden foregikk i voldsomt omfang over det meste av Europa. At Luther først gjorde tesene kjent ved å henge dem opp på døren til slottskirken i sin hjemby Wittenberg, er moderne historikere sterkt i tvil om. Sikkert er det imidlertid at tesene raskt ble trykket opp og spredt i stort antall og at Luthers protestskrift dermed utløste den protestantiske reformasjonen – en av de mest dramatiske omveltningene i den vestlige verdens historie.

Innholdet i Luthers teser var i for seg ikke noe nytt. Kritikken av den katolske kirkens åndelige forfall, dens verdsliggjøring og økonomiske makt, som ikke minst kom til uttrykk gjennom avlatshandelen, hadde vært fremmet lenge fra ulike hold. Det nye i 1517 var kombinasjonen av den historiske situasjonen tesene ble satt inn i og Luthers spesielle personlighet. Begynnelsen av 1500-tallet var en urolig tid i Europa. Geistlige og verdslige fyrster, den gamle adelen og det framvoksende borgerskapet i byene sloss om det politiske hegemoniet, mens mesteparten av den tallrike bondebefolkningen ble holdt nede i fattigdom og ufrihet i et brutalt føydalsystem. Både høy og lav i samfunnet levde trolig i mer eller mindre konstant frykt for krig, sykdom, ulykker og Guds straffedom.

Under slike forhold fikk Luthers kraftfulle budskap – om frigjøring fra den katolske kirkens autoritet og om enkeltmenneskets frelse gjennom troen på Guds ord i Bibelen – raskt et sterkt grep om sinnene. Luthers opprinnelige hensikt var trolig ikke å avskaffe pavekirken, men steile holdninger fra begge sider gjorde motsetningene uforsonlige. I løpet av få år ble Luther radikalisert, og i 1520 erklærte han paven som Antikrist. Samtidig utfordret han hele den kristne middelaldertradisjonen. Klostrene, helgen- og relikviedyrkelsen, avlatshandelen, paven og store deler av den etablerte liturgien og teologien måtte bort. Ingenting skulle stå mellom Gud og den rene troen. Resultatet av denne konflikten var at den katolske felleskulturen i Europa innen utgangen av 1500-tallet ble splittet opp i tre ulike konfesjoner – den katolske, den lutheranske og den reformerte. Den reformerte var en annen variant av protestantismen, som i

Portrett av Martin Luther. Ukjent kunstner, trolig annen halvdel av 1600-tallet. Maleriet framstiller Martin Luther i hans arbeidsværelse med Den augsburgske konfesjon, lutheranernes viktigste læredokument, i hendene. Nederst til høyre ses Bibelen, og på bordet ligger en av Luthers egne skrifter. Den hvite svanen er et Luther-symbol som går tilbake til den eldre reformatoren Jan Hus. NF.01109.

Brudekrone med helgenfigurer. Ca. 1520. Den nederste delen av denne brudekronen ble trolig laget i Bergen på begynnelsen av 1500-tallet. Den består av en såkalt pannering i forgylt sølv dekorert med små helgenfigurer. Kronen var fortsatt i bruk etter reformasjonen, men fikk ny bekroning på 1600-tallet. Tilbedelse av helgener var strengt forbudt i den lutheriske kirke, men minnet om dem levde lenge videre i folkekulturen. NF.1923-0417.

sante og aktuelle aspektene ved reformasjonen, og det er noen av disse relasjonene Norsk Folkemuseums nye utstilling vil belyse. De fleste av gjenstandene i utstillingen stammer fra perioden ca. 1550–1600 og hører med blant de eldste etterreformatoriske kirkesakene som er bevart her i landet.

TROEN

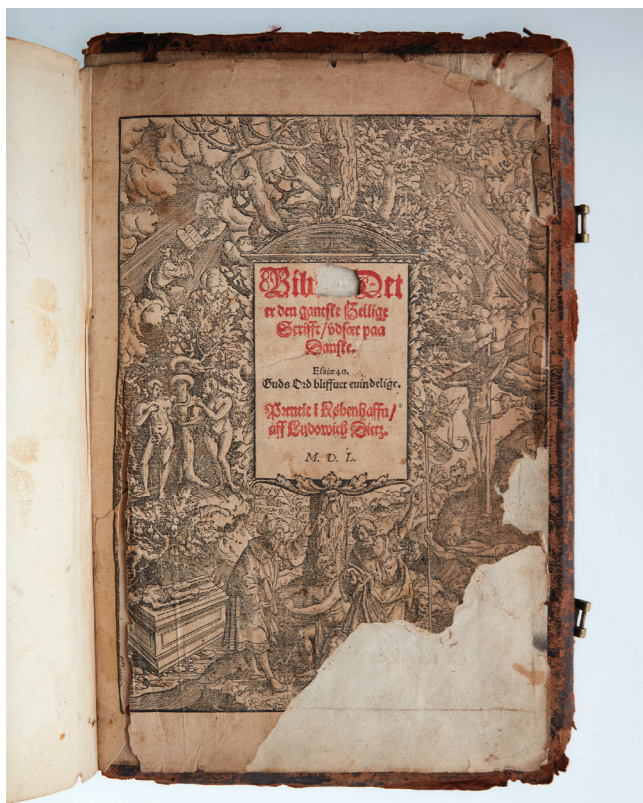
Martin Luthers oppgjør og brudd med den katolske kirken var nært knyttet til synet på frelsen. I likhet med de samtidige renessansehumanistene mente Luther at det var nødvendig å gå «ad fontes» – tilbake til kildene – og han satte Guds ord i Bibelen som den eneste sanne autoritet. Tradisjoner og ritualer som ikke kunne begrunnes ut fra Bibelen måtte forkastes. Den troende kunne bare bli frelst ved troen på Guds nåde. Det var ikke mulig å fortjene frelsen gjennom gode gjerninger, sjelemesser, et fromt liv, store gaver til kirken, et liv i kloster eller ved å kjøpe avlatsbrev.

likhet med den lutheranske nektet å anerkjenne pavekirken.

Den protestantiske reformasjonen er en kompleks historisk begivenhet som omfattet langt mer enn teologi. Det gjelder ikke minst i Norge, hvor Luthers lære ble innført utenfra og med militærmakt av den danske kongen og adelen i 1537. Katolisismen sto fortsatt sterkt i den norske befolkningens bevissthet, og trass i myndighetenes anstrengelser for å utbre den nye tenkemåten, tok det lang tid før protestantismen var fullt etablert i alle deler av samfunnslivet. Spenningsfeltet mellom kirke, stat, makt og folkelig religiøsitet er et av de mest interes-

Alterbordsforside (antemensale) fra Torslunde Kirke i Danmark. Datert 1561. Maleriet gir et godt inntrykk av de sentrale elementene i den lutheriske gudstjenesten kort tid etter at reformasjonen var innført. Til venstre og i midten vises de to sakramentene dåp og nattverd med døpefonten og utdelingen av brød og altervin. Til høyre ses presten på prekestolen, der forkynnelsen av Skriften finner sted. Foto: Lennart Larsen/Nationalmuseet, Danmark.

Christian III's Bibel. Trykket i København i 1550. Christian III's Bibel (også kalt Reformasjonsbibelen) var den første fullstendige bibel-utgaven på dansk. Av de ca. 3000 eksemplarene som ble trykket skal bare 96 ha kommet til Norge, hvorav 46 er bevart. Den første komplette norske bibeloversettelsen ble ikke utgitt før i 1854. NF.1907-0227.

Avlatshandelen hadde gitt kirken store inntekter. Gjennom å betale for menneskenes synder kunne man kjøpe seg selv eller andre fri fra pinen i skjærsilden, eller i det minste forkorte lidelsene. Den protestantiske reformasjonen begynte i 1517, da Luther for første gang gikk til angrep på denne praksisen. Luther viste til Bibelen og at Kristus betalte for alle synder ved sin død på korset. Avlatshandelen var etter Luthers oppfatning en tilleggsbetingelse for frelse som pavekirken hadde konstruert for å styrke sin egen verdslige og økonomiske makt.

Ifølge Luther hadde pavekirken gjort Bibelens kristendom vanskelig og utilgjengelig. Den direkte kontakten mellom Gud og enkeltmennesket måtte gjenoprettes. Dette synet var ikke bare teologisk begrunnet. Luther fulgte også her de humanistiske strømningene i tiden, som satte individet i sentrum. Luthers krav om at Bibelen skulle oversettes direkte fra originalspråkene til befolkningens eget dagligspråk tok på tilsvarende måte utgangspunkt i renessansens grunnleggende idealer. Liturgien i den lutherske gudstjenesten beholdt i første omgang mye av den latinske messeteksten. Prekenen, der sammenhengen mellom loven og evangeliet i Det gamle og Det nye testamentet ble forklart, skulle etter reformasjonen derimot holdes på menighetenes lokale språk.

Den katolske kirken hadde syv sakramenter. Etter reformasjonen sto bare dåpen og nattverden igjen for lutheranerne. Disse to ritualene ble beholdt som sakramenter fordi begge var befalt eller innstiftet av Kristus og tok i bruk synlige, ytre

Likkisteplate fra Onsøy kirke i Østfold. Datert 1593. Synet på døden gjennomgikk store endringer etter reformasjonen. Forestillingen om skjærsilden og et åndelig fellesskap mellom de levende og døde forsvant. Den avdøde personen på denne platen er avbildet knelende foran et krusifiks – et tegn på at frelse bare kan oppnås gjennom troen på Kristus og Guds ord i Bibelen. NF.1901-0076.

midler. I dåpen er vannet tegnet på Guds nåde og nærvær, i nattverden er Gud fysisk til stede gjennom brødet og vinen. Det var nytt etter reformasjonen at den enkelte kristne fikk drikke av altervinen. Tidligere hadde prestene gjort det alene på vegne av menigheten. Ifølge Luther var sakramentene først og fremst nådegaver, ikke primært innstiftet for at den kristne skulle bekjenne eller vise fram sin tro.

Som ung mann hadde Luther selv vært munk, men under reformasjonen ble klostervesenet lagt ned i de protestantiske landene. Luther anså det som en illusjon at et hellig liv betydde å isolere seg fra det verdslige. Tvert imot skulle menneskene leve sine kristenliv ved å tjene andre i det daglige, og siden Ordet var hellig og tilgjengelig for alle, kunne et hellig liv like gjerne leves av en bonde som av en prest. I 1529 utga Luther Den store og Den lille katekismen. Den lille katekismen ga svar på spørsmål om blant annet de ti bud, den apostoliske trosbekjennelsen, Fadervår, dåpen, nattverden og skriftemålet. Luthers lille katekisme har fram til i dag dannet grunnlaget for trosundervisningen i de lutherske kirker.

MAKTEN

I motsetning til de fleste andre land som gikk over til protestantismen, var Norge lite forberedt på reformasjonen. Med få unntak holdt hele befolkningen fortsatt fast på sin katolske tro da den nye læren ble innført med makt i 1537. Katolisismens sterke stilling kan forklares på flere måter. Den viktigste grunnen var

Portrett av Christian III. Ukjent kunstner, trolig begynnelsen av 1800-tallet. Forbildet for dette portrettet av reformasjonskongen Christian III er trolig hentet fra boken *Regum Daniae Icones* – et plansjeverk fra 1646 med 102 avbildninger av danske monarker. Kongens valgspørsmål «Skje Herrens vilje» (Fiat voluntas tua Domine) er skrevet på latin øverst i bildet. NF.01610.

trolig at geistlighetens moralske forfall ikke hadde kommet like langt som ellers i Europa. I tillegg var Norge blitt så politisk og økonomisk svekket at kirken sto alene igjen om å forsvare landets selvstendighet i unionen med Danmark. Uansett årsak er det et paradoks at helten i den tradisjonelle fortellingen om reformasjonen i Norge ikke har vært en protestantisk frigjører, men Olav Engelbrektsson, landets siste katolske erkebiskop.

Reformasjonen kom altså ikke til Norge som et resultat av religiøse prosesser innenlands, men gjennom påbud fra kongen i Danmark. Der hadde den sterkt lutherske Christian III nylig overtatt makten etter en blodig borgerkrig (Grevefeiden) som varte fra 1534 til 1536. Det første han gjorde som konge var å arrestere de danske biskopene, konfiskere kirkegodset og proklamere luthersk kristendom som rikets eneste tillatte religion. I sin såkalte håndfestning til den danske adelen slo han dessuten fast at Norge heretter ikke skulle regnes som et eget kongedømme, men styres direkte fra Danmark. I løpet av kort tid mistet Norge dermed både sin statlige og sin kirkelige uavhengighet. Erkebiskop Olav forsøkte å gjøre væpnet opprør mot de nye bestemmelsene, men måtte gi tapt for den danske overmakten og flyktet fra landet første påskedag 1537. Innen året var omme ble også de øvrige norske biskopene avsatt eller erstattet av lutheranere. Reformasjonen i Norge var et faktum.

Christian III var ifølge alle opplysninger en dypt religiøs mann, som visstnok ble omvendt til lutheranismen etter et møte med Luther allerede i 1521. Likevel spørs det om ikke

Alterkalk fra Ringsaker kirke i Hedmark. Datert 1559. Den største endringen i nattverdsritualet etter reformasjonen besto i at alle som deltok i sakramentet heretter skulle drikke av altervinen. Tidligere hadde presten gjort det alene på vegne av hele menigheten. Alterkalkene måtte derfor lages større enn før for å få plass til all vinen. NF.1918-0038.

maktpolitikk var et vel så viktig motiv for gjennomføringen av reformasjonen som hans personlige tro. Christian var ikke den eneste av de europeiske fyrstene som så klare fordeler i å gjøre protestantismen til statsreligion. Avskaffelsen av katolisismen ga for det første store muligheter til å øke statens inntekter ved å inndra kirkegods og overføre en rekke kirkelige skatter og avgifter til kronen. Den forbedrede økonomien gjorde det i neste omgang mulig å etablere et større byråkrati under kongens kontroll i København samt et mer effektivt embetsverk i de ulike delene av riket. Denne utviklingen mot en sterkere og mer sentralstyrt stat var ledd i en langsiktig tendens som etter hvert skulle gjøre dansk kongen til en av de mest eneveldige i Europa.

Etter de dramatiske begivenhetene i 1536 og 1537 gikk kongen varsommere fram på det religiøse området. Den største umiddelbare forandringen gjaldt hvordan den nye kirkeordningen skulle organiseres. Mens den katolske kirken bare hadde vært underlagt paven i Roma, sto kongen nå som kirkens overhode. Alle konfesjonelle spørsmål skulle i prinsippet avgjøres av ham, og både biskopene og prestene var fra nå av statlig ansatte embetsmenn. Den nye dansk-norske kirkens trosgrunnlag var fra første stund strengt lutheransk. Likevel tok det minst to generasjoner før alle rester av katolisisme hadde forsvunnet fra det offisielle kristenlivet, og i den folkelige religionen levde mange av de gamle trosforestillingene videre enda lenger.

Interiør fra Årdal gamle kirke i Rogaland. Akvarell av Albert Tønnesen, 1909. Årdal gamle kirke er en usedvanlig velbevart tømmerkirke fra 1619. Det meste av inventaret stammer fra 1630-årene, og de frodige veggdekorasjonene ble fullført i 1703. Det fargerike interiøret er derfor et godt eksempel på hvordan en norsk bygdekirke kunne se ut etter at den «nye» kirkekunsten blomstret opp på 1600-tallet. NF.1909-0733.

KIRKEN

Overgangen til luthersk tro førte med seg en rekke endringer i kirkens liturgi, selv om forskjellene fra katolsk tid til å begynne med ikke var så store i Norge. Myndighetene ønsket å innføre den nye læren med varsomhet for å unngå å skape uro og misnøye i befolkningen. Preken, skriftlesing og salmesang spilte fra nå av en større rolle enn før, mens katolske skikker som brenning av røkelse, steking med vievann og ringing med kirkeklokker under nattverden forholdsvis raskt forsvant. Alt dette gjenspeilet seg også i kirkerommets innredning.

I katolske kirker lå skipet i halvmørke, mens utsmykningen var konsentrert om høyalteret i koret med brennende lys, helgenskrin, hellige kar og kostbare tekstiler. Etter reformasjonen ble kontrasten mellom skip og kor gradvis mindre. Nesten alle kirker hadde riktignok fortsatt et tydelig fysisk korskille, men større vinduer og lysekroner i taket ga en jevnere fordeling av lyset. Den økte lysmengden skulle først og fremst gjøre det lettere å lese i Bibel og salmebok, men skapte samtidig en mulighet for å dekorere alle deler av kirkeinteriøret. Mye av mystikken i de katolske messene ble borte, men menigheten tok mer aktivt del i gudstjenesten.

Endringene i kirkerommet etter reformasjonen dreide seg hovedsakelig om å fjerne de katolske sidealtrene med helgenbilder på hver side av koret og å legge forholdene bedre til rette for forkynnelsen av Ordet. Prekestolen fikk derfor en mer sentral plassering enn før og ble hevet opp fra gulvet slik at presten kunne ses og høres bedre. Prekenen i den lutherske gudstjenesten varte ofte svært lenge. Dette skapte et behov for faste benker i skipet der menigheten kunne sitte. Senere ble det også bygget gallerier for å få plass nok til alle. Sammen med prekestolen utgjorde alteret og døpefonten de tre tyngdepunktene i kirkeinteriøret. De var knyttet til henholdsvis nattverd og dåp, de to eneste gjenværende sakramentene. Menigheten

skulle knele under nattverden, og på 1600-tallet begynte man å sette en alterring foran alteret. Orgler fantes fram til 1700-tallet nesten bare i byene.

Bruken av bilder var omstridt i den lutherske kirken. Sørøst i Europa foregikk det en hissig debatt om dette spørsmålet som til en viss grad nådde Norge. Nidkjære protestanter ville tilbedelsen av helgenbilder til livs, og i mange land ble en rekke kirker nærmest rensert for religiøse bilder og skulpturer. Noen tilsvarende «bildestorm» eller ikonoklasme kom aldri til Norge, men enkelte steder ble helgenfigurer og bilder fjernet fra altrene også her. De gamle, katolske krusifiksene fikk derimot stort sett stå. På begynnelsen av 1600-tallet ebbet den lutherske bildefiendtligheten mer eller mindre ut. Luther var i utgangspunktet ikke mot bilder. Det avgjørende var hvordan folk forholdt seg til dem og hvilken betydning de ble tillagt.

Tekstaltertavler med sitater fra Bibelen og Luthers lille katekisme fikk en viss utbredelse i Norge fra ca. 1580 – delvis som en konsekvens av teologenes skepsis til bilder, men også som en markering av Skriftens og katekismens sentrale betydning i forkynnelsen. Om den første tiden etter reformasjonen var relativt fattig på kirkelig utsmykning, kom det nye impulser på 1600-tallet. Da blomstret kirkekunsten opp igjen med prektige inventarstykker og fargerike figurframstillinger.

Torgeir Kjos er kulturhistoriker, Marie Fongaard Seim er kunsthistoriker, og Anne Marie Svebak Grimstad er formidlingskonsulent på Norsk Folkemuseum.

OVERSIKTLITTERATUR

Amundsen, Arne Bugge (red.) 2005. *Norges religionshistorie*. Universitetsforlaget.
Amundsen, Arne Bugge og Henning Laugerud (red.) 2010. *Religiøs tro og*

Tekstaltertavle fra Heggen kirke i Buskerud. Datert 1595. Ifølge Luthers lære går den eneste veien til frelse gjennom troen på Guds ord i Bibelen. Etter reformasjonen ble en rekke katolske altertavler med helgenfigurer derfor erstattet av altertavler med bare tekst – som oftest sitater fra Bibelen eller Luthers lille katekisme. I alt 78 slike altertavler er kjent i Norge, de fleste fra perioden 1580–1625. NF.1903-0112.

praksis i den dansk-norske helstat fra reformasjonen til opplysningstid ca. 1500–1814. Universitetet i Bergen.

Brohed, Ingmar (red.) 1990. *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610*. Universitetsforlaget.

Bugge, Anders 1939. «Det store tidskifte». I: *Norsk kulturhistorie. Bind 2. Fra tunet til bystredet*. J. W. Cappelens Forlag.

Christie, Sigrid 1973. *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800. Bind 1*. Forlaget Land og Kirke.

Fett, Harry 1909. *Norges kirker i middelalderen*. Norsk Folkemuseum.

Fett, Harry 1911. *Norges kirker i det 16de og 17de aarhundrede*. Norsk Folkemuseum.

Fladby, Rolf m.fl. (red.) 1981. *Norsk historisk leksikon. 2. utgave*. J.W. Cappelens Forlag.

Fæhn, Helge 1963. *Høymessen igår og idag*. Børrehaug & Co.

Gilje, Nils og Tarald Rasmussen 2002. *Norsk idéhistorie. Bind II. Tankeliv i den lutherske stat. 1537–1814*. Aschehoug.

Holmsen, Andreas 1977. *Norges historie. Fra de eldste tider til 1660. Fjerde utgave*. Universitetsforlaget.

Imsen, Steinar 2016. *Da reformasjonen kom til Norge*. Cappelen Damm.

Kolsrud, Oluf 1937. «Ved det norske universitets reformasjonsfest. 3. november 1937». Særtrykk av *Syn og Segn*. Det Norske Samlaget.

Lexow, Jan Hendrich m.fl. 1982. *Norges kunsthistorie. Bind 3. Nedgangstid og ny reisning*. Gyldendal Norsk Forlag.

Rian, Øystein 1995. *Aschehougs norgeshistorie. Bind 5. Den nye begynnelsen. 1520–1660*. Aschehoug.

Rieber-Mohn, Hallvard 1979. «Reformasjonen – brudd eller overgang?». I: *Norges kulturhistorie. Bind 2. Kaupang og katedral*. H. Aschehoug & Co.

Sanders, Hanne (red.) 2001. *Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800*. Nordisk Ministerråd.

Storsletten, Ola 2008. *Kirker i Norge. Bind 5. Etter reformasjonen. 1600-tallet*. ARFO.

Sørmoen, Oddbjørn 2001. *Kirker i Norge. Bind 2. 1700-tallet. Skjønnhetens århundre*. ARFO.

Prekestol fra Degernes gamle kirke i Østfold. Datert 1554. Etter reformasjonen ble forkynnelsen av Guds ord en viktigere del av gudstjenesten enn før, og prekestolen fikk en mer framtrædende plass i kirkeinteriøret. Denne noe ombygde prekestolen fra 1554 regnes som den eldste bevarte i Norge. De snodde søylene og evangelistfiguren stammer trolig fra 1698. NF.1903-0108.

De syv dyder

– historien om et stukktak

Av Kari Telste

I den gamle Bysamlingen dannet det store stukktaket «De syv dyder» en himling over det første rommet. Dydene tro, kjærlighet, håp, rettferdighet, visdom, styrke og måtehold var framstilt som kvinnefigurer omgitt av en rik ornamentikk med blomster, frukter og fugler. En liten etikett daterte det til ca. 1650, og fortalte at det kom fra Dronningens gate 15 og var laget av Jens Jensen Vind. Lite er kjent om det utover disse knappe opplysningene. Taket «De syv dyder» skal være med videre i den nye utstillingen. Jeg vil derfor forsøke å finne ut hvilken historie som skjuler seg i taket.

GAMLE GÅRDER STÅR FOR FALL

I årene etter 1900 ble en rekke av de gamle gårdene i kvadraturen i Kristiania revet eller modernisert. Norsk Folkemuseum fikk noen travle år med å vurdere hva som kunne reddes av kultur- og bygningshistorisk interesse. Slik fikk museet sikret interiører og bygningsdeler – ja, hele bygninger – for ettertiden. I 1918 var turen kommet til den store departementsgården i Dronningens gate 15, som nå måtte vike for nytt posthus.

I Kirkedepartementet prydet gipstaket *De syv dyder* statsrådens værelse. Departementsgården besto egentlig av to separate gårder, og Kirkedepartementet holdt til i den eldste. I årenes løp var gården fra omkring 1640 blitt sterkt ombygd. Konservatorene fra Folkemuseet fant likevel flere interessante bygningsdetaljer. Mest verdifullt var et par utskårne kalktak, begge fra omtrent samme tid. Det største forestilte dydene, det andre de fire årstider.

I *Gamle Christiania-Billeder* (1893) beskriver Alf Collett gårdens «rikt forsirede Gibstage» som vitnet om fordums glans. Taket i ett av de staselige værelsene hadde medaljonger i særdeles vakker stukktaturarbeid der de fire årstider var framstilt ved guder og gudinner i landlige scener. I kirkestatsrådens hjørneværelse var taket «prægtigt dekorert med kvindelige Figurer». Og over hans bord svevde tilfeldigvis «Retfærdighedens Gudinde med Vegtskaalen i den ene og Rettens Sverd i den anden Haand». Også de andre kvinnefigurene har attributter som gjorde dydene gjenkjennelige for datidens mennesker: Tro holdt et kors i hånden og bok i fanget, kjærlighet var omgitt av barn, håp hadde et anker, visdom to slanger og et par fugler, styrke en søyle og måtehold blandet vann og vin i to krukker.

I sin beskrivelse plasserer Collett dydene i hjørneværelset mot Tollbugata. Grunnplanen som ble tegnet før gården ble revet tyder på at statsrådens værelse lå i første etasje. Taket med dydene er avlangt, og ser ut til å passe inn i dette store og rektangulære værelset. Et tilsvarende rom i annen etasje er avdelt i flere mindre rom og må være ombygd.

Folkemuseets konservatorer antok at begge tak var laget av den samme som hadde stått for stukktaket *De fire verdensdeler* som museet i 1917 hadde sikret seg fra Kongens gate 5. Dette taket var datert 1662, og var ifølge årsberetningen (1916–17) skåret i kalk blandet med hår fra kyr. Under lå et tommetykt lag av leire og på dette igjen forskallingsbord, som var spikret til bjelkene. Takets tykkeste partier var festet til forskallingen med

Stukktaket *De syv dyder* over renessanserommet i Bysamlingen. Bildet gir et inntrykk av hvordan taket er inndelt i felter mellom kalkede takbjelker. Foto: Norsk Folkemuseum.

svære spiker: «Man har først slaat spikerne i, derpaa er kalken slaat rundt disse og tilslut er figurer og ornamenterskaarne oppe under taket».

Taket fra Kongens gate 5 var det første stukktaket som ble overført til museet. Nå fulgte de to fra Dronningens gate 15. Det ble antatt at disse var noe eldre, trolig fra 1650-årene, men likevel yngre enn selve gården fra omkring 1640. For å finne ut mer om disse takene og hvem som fikk satt dem opp, må vi gå tilbake i gårdens historie.

EN SKISSE AV GÅRDENS HISTORIE

Før gården i Dronningens gate 15 ble overtatt av staten og kirkedepartementet, var den eid av Katedralskolen i Christiania. Skolen holdt til her fra 1719 til 1823. Etter 1814 måtte elever og lærere hvert tredje år vike plassen for storting og lagting som møtte henholdsvis i skolens nye auditorium og bibliotek-

Departementsgården i Dronningens gate 15 besto av to store bygninger. På dette fotografiet fra 1868 ser vi Kirkedepartementets gård på hjørnet av Tollbodgaten. Gården var oppført omkring 1640. Finansdepartementets gård på hjørnet av Prinsens gate var fra 1714. Stortings- og lagtingssalen som var i bruk fra 1814 var plassert i Kirkedepartementets gård, i en fløy i bakgården. Begge saler ble overført til Folkemuseet, henholdsvis i 1914 og 1917. Museet valgte også å ta vare på gården fra 1714 (Finansdepartementet). Den ble gjenreist på museet i 1928, og er i dag Farmasihistorisk museum. Foto: O. Wæring/Norsk Folkemuseum

sal, begge i en nybygd fløy. Før Katedralskolen flyttet inn, var gården eid av enken Karen Nielsdatter Toller. Hun var på den tiden Christianias rikeste kvinne, en stor eiendomsbesitter og skipsreder. Gården var hennes medgift da hun i 1680-årene inngikk ekteskap med general Caspar Herman Hausmann.

Karens far, Niels Toller d.y., hadde overtatt gården etter lagmannen i Christiania, Wittiken Huus, som døde i 1668. Wittiken Huus flyttet antakelig inn i gården i 1653. I oktober dette året giftet han seg med Kirsten, datter av lagmann Niels Hansen. Huus var tidligere samme år blitt utnevnt som vikar for sin kommende svigerfar, og overtok lagmannsambetet i 1655 etter svigerfarens død. Niels Hansen hadde vært lagmann i Christiania siden 1631. Sannsynligvis var det han som oppførte gården,

antakelig i årene mellom 1637 og 1640.

Lagmannens nye gård hadde inngang fra Tollbugata og var plassert i kvadraturen – den nye byen i mur som reiste seg nord for Akershus slott i årene etter bybrannen i 1624. Dronningens gate ble den gang kalt Strandgaten, ettersom den strakte seg langs sjøen. Selv om grunnen var dårlig, ble det likevel raskt oppført en rekke store murgårder i dette strøket, som på 1600-tallet ble karakterisert som byens beste. De fleste nye gårdene hadde svungne, trappede gavler i nederlandsk renessansetil. Lagmann Niels Hansens gård hadde en slik gavlmot Dronningens gate, men den forsvant omkring 1800 i forbindelse med en større ombygging av Katedralskolen.

TIDSROM - BORGERSKAP OG EMBETSSTAND 1600 - 1914

Norsk Folkemuseum arbeider med den store kulturhistoriske utstillingen om borgerskap og embetsstand 1600–1914 med arbeidstittel *Tidsrom* og planlagt åpning i 2019. Den skal erstatte tidligere utstillinger i bygget som fra 1914 har vært kjent som *Bysamlingen*. Dette bygget er nå under rehabilitering.

Utstillingens overordnede mål er å vise borgerskapets og embetsstandens betydning for framveksten av det moderne Norge. Den dekker et tidsrom med store endringer både for enkeltmennesker og samfunn. Disse endringene speiler seg i Folkemuseets brede og unike samling av gjenstander fra borgerskaps- og embetsstandsmiljø i Norge. Samlingen forteller om kultur- og kunnskapsutveksling over landegrensene og på tvers av sosiale skillelinjer. Vi ønsker å sette søkelyset på enkeltmennesker som gjennom sine mange små handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden. I stadig samspill med verden utenfor var de del av større globale og transnasjonale forbrukstrender, idéstrømninger og prosesser.

Rettferdighet utstyrt med vektskål og sverd, som i billedlige framstillinger er kjennetegn på denne dyden.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

OPPUSSING PÅ 1600-TALLET

Folkemuseets undersøkelser av gården i Dronningens gate 15 gjør det mulig å forestille seg hvordan Niels Hansens nye gård kan ha sett ut innvendig. Da de to stukktakene ble demontert, ble det klart at de var yngre enn selve gården. Under dem fantes nemlig eldre tak. De syv dydene var skåret i kalk, en dyd i hvert felt, mellom kalkbelagte takbjelker. Det andre taket med årstidene var også inndelt i felter, men uten synlige bjelker. Under dette taket fantes originale rødmalte bjelker og grønne takbord. I flere andre rom var det også malte tak under nyere tak, men her hadde bjelkene som regel vært grønnmalte og takbordene røde.

De malte takene fra gårdens første tid var altså raskt blitt

byttet ut med stukktak. Men var dette gjort av den gamle lagmannen? Mer sannsynlig er det at svigersønnen Wittiken Huus og datteren Kirsten ville sette sitt preg på gården da de flyttet inn, antakelig etter bryllupet i oktober 1653. Men de bygningshistoriske undersøkelsene tyder på at de nygifte ikke nøyde seg med nye stukktak, de dekorerte også veggene på nytt.

Lag på lag med panel og tapet, helt ned til bindingsverk og fakkmur, ble avdekket. Det eldste laget viste at innerveggene under de fargerike originaltakene opprinnelig hadde vært kalket og deretter malt eller hvittet. Fargene var for det meste blå, røde eller gule, og nesten overalt var det malte brystninger i benkehøyde. Slik må altså Niels Hansens stuer ha sett ut.

Interessant er det at i ett av gårdens mange værelser kom det fram dekorasjoner som antakelig var gjort samtidig med at stukktakene ble satt opp. De opprinnelige hvitmaltene veggene med røde brystninger var blitt overmalt med brede striper, avvekslende med blå og gulrød bunn. Stripene var dekorert med stiliserte blad og blomster, på den blå bunnen malt med hvitt og på den gulrøde med lysegult. Nederst var det malt en grå brystning med en rød list i overkant. Dermed kan vi anta at Wittiken Huus og hans Kirsten allerede i 1650-årene hadde pusset opp gården innvendig med stukktakk og dekorasjoner på veggene.

STUKKTAK – EN NY MOTE

Ved midten av 1600-tallet var det blitt mote med hvite tak skåret ut med figurer og relieffer. Tak som er bevart fra Christiania fra denne tiden vitner om at eierne av de store gårdene – Dronningens gate 15, Kongens gate 5 og flere i Rådhusgaten og Tollbugaten – fornyet sine saler og stasstuer med stukktak i siste mote. En forutsetning var at det fantes en håndverker på stedet som behersket kunsten å skjære ut stukktak med slike frodige dekorasjoner.

Den som peker seg ut er dønnikmesteren Jens Jensen Vind. De fleste tak som fortsatt er bevart, er tilskrevet ham. En «dønniker» drev med kalkpuss og hvittet murvegger med kalk. Eierne av de nye murgårdene hadde nok behov for en dønniker som kunne hvitte veggene med kalkpuss, slik det opprinnelig var blitt gjort i Dronningens gate 15, men Jens Vind behersket åpenbart langt mer enn kalkpuss.

Jens Jensen Vind var en av mange utenlandske håndverkere og kunstnere som ble engasjert i forbindelse med en storstilt ombygging av Akershus slott, satt i gang i 1635. I sin håndverkshistorie skriver Reidar Kjellberg og Hilmar Stigum at i saler, gemakker og sengekammer for kongen, dronningen og prinsen, i «fruerstuer» og jomfrutårnet, ble takene «dønniket med adskillige figurer av kalksniderarbeide». Vind arbeidet på Akershus slott fra 1637 til midten av 1650-årene, hvor han ifølge kunsthistorikeren Gustav Storm fylte slottets tak med historier, frukter, engler og løvverk. Kanskje var det tilsvarende historier eierne av de nye gårdene i Christiania ønsket seg?

Arbeidene på Akershus slott falt sammen med oppbyggingen av kvadraturen i det nye Christiania. Det var først etter 1635 at utbyggingen skjøt fart. Derfor er det grunn til å tro at utenlandske håndverkere leid inn på Akershus slott også var med på å bygge kvadraturen, og at det dermed åpnet seg nye muligheter og et større marked for disse håndverkerne. Jens

På eldre prospekter og malerier av Christiania ser vi skip som har ankeret opp foran husrekker prydet med høye, flotte gavler. Dette prospektet av Mathias Anton Dalager viser byen sett fra Ekeberg i 1822. I Dronningens gate 15 var gavlen på dette tidspunktet erstattet av Katedralskolens nye inngangsparti, prydet av klassiske søyler. Foto: Haakon Michael Harris/Norsk Folkemuseum.

Vind kom til en by der hans håndverkskunnskaper snart ble etterspurt, og kirkebøkene viser at han etablerte seg med familie i byen. I manntallet 1661-1663 er han fortsatt registrert som bosatt i Christiania.

Trolig hadde Jens Vind et rikt forråd av forelegg for de motivene han skar ut. Tegninger, kobberstikk og mønstrebøker ble fra slutten av 1500-tallet utarbeidet av gravører i Antwerpen, og dannet forelegg for kunstneriske framstillinger. Slike forelegg har ganske sikkert sirkulert blant dønnikere og stukkatører i hele Europa. Gårdeierne i Christiania hadde tydeligvis flere motiver å velge mellom: dyder, verdensdelere, årstider, men også fabeldyr. Et interessant spørsmål er hva valg av dydene som motiv kan fortelle om Wittiken Huus.

EN MERKVERDIG MANN FRA ULLENSVANG

Wittiken Huus hadde en uvanlig bakgrunn til lagmann å være. Han skal være født på gården Hus i Kinsarvik i Ullensvang omkring 1610, trolig noen år tidligere. Han het egentlig Viking Gundersen, og var sønn av en bonde. På 1600-tallet var det svært uvanlig at bondesønner arbeidet seg opp og fram i verden på denne måten. Forklaringen kan være at Jørgen Brockenhuus, lensherre til Halsnøy kloster og Hardanger len, hjalp ham fram. Allerede i august 1625 ble den unge Viking registrert som student ved Universitetet i Rostock, der han valgte å studere rettsvitenskap. I protokollen er han innført som «Wittikinus Gutherus Hussius Norwegus», derav fornavnet Wittiken som han senere brukte.

Portrett av Wittiken Gundersen Huus (ca. 1610-1668), malt av ukjent kunstner. Foto: Oslo museum.

Detaljer fra tre av feltene i stukkaket *De syv dyder der frukter, fugler, blomster og blader* er skåret ut.

Foto: Ukjent fotograf/Norsk Folkemuseum

Studieårene i Rostock skulle legge grunnlaget for en eventyrlig karriere for den unge bondesønnen. Da han i 1631 vendte hjem, kom han til Halsnøy kloster som huslærer hos Brockenhuus. Femten år senere, i 1646-1648, var han hovmester for stattholder Hannibal Sehested på Akershus slott, sannsynligvis med overoppsyn for Sehesteds husholdning. Ellers i 1640-årene ser det ut til at han reiste rundt i Europa som hovmester for unge adelsmenn, blant annet for sønnene til Brockenhuus. Betegnelsen hovmester kan i denne sammenhengen forstås slik at han sto for de unge adelsmennenes oppdragelse og utdanning. Fra sin spede ungdom hadde altså Wittiken Huus beveget seg i samfunnets aller øverste sirkler.

På reisene i Europa fikk han anledning til videre studier ved anerkjente universiteter i Nederland og Frankrike. Han ble 19. august 1641, 30 år gammel, innskrevet ved universitetet i Leiden, samme dag som «Georgius» og «Hermannus Bielke, Nobilis Norwegus», på henholdsvis 22 og 20 år. Alle tre var studenter i politikk. Jørgen og Herman var sønner av Norges kansler, adelsmannen og godseieren, Jens Bjelke. Året etter var Wittiken Huus ved universitetet i Orléans. Dette universitetet hadde spesialisert seg på jus, og var vel ansett over hele Europa. Det var altså en høyt kvalifisert rettslærd mann som i 1653 overtok embetet som lagmann i Christiania.

HVORFOR VELGE DE SYV DYDER?

Ute i Europa hadde Wittiken Huus ganske sikkert som hovmester for unge adelsmenn vært i herskapsutsmykket med prektige stukktak. Fra tiden som hovmester på Akershus var han nok også velkjent med de nye stukktakene skåret ut av Jens Vind. Men hvorfor velge motivet *De syv dyder*? Svaret kan være så prosaisk som at taket i hans hjørneværelse hadde syv felter mellom bjelkene og da passet det rett og slett med syv dyder. Vel så sannsynlig er det at valg av motiv har sammenheng med lagmannens fremste oppgave: å dømme mellom rett og urett.

Lagmannen var dommer på lagtinget som var ankeinstans for underrettene i byen og på landet. Lagtinget ble satt til faste tider fem ganger i året, men kunne ved behov tre sammen mellom hovedsesjonene. Her var stattholderen og kansleren, borgermesteren og byens rådmenn representert. Foruten lagmannen besto retten av lagrettemenn, rekruttert blant byens borgere, men lagtinget var først og fremst lagmannens domstol. Lagmannen ble ofte oppnevnt til kongelige kommisjoner, og dessuten jevnlig rådspurt av sorenskrivere.

Lagmannens nye tak må ha inspirert ham i hans handlinger. Dyden rettferdighet med vektskål og sverd var plassert i midten, flankert av de kristne dyder (tro, kjærlighet og håp) på en side, og antikkens kardinaldyder (visdom, styrke og måtehold) på den andre. Platon så kardinaldydene som standsspesifikke, men samtidig allmenngyldige. Rettferdighet bandt de tre andre dydene sammen, og overvåket at alle i samfunnet fikk det som tilkom dem og ingen fikk for stor eller for liten plass.

Samlet sett var alle dydene viktige påminnelser for lagmannen. De kristne dyder viste til bibelens ord som et viktig fundament i rettstradisjonen. Dyden visdom minnet om å ta kloke avgjørelser i vanskelige og uoversiktlige saker. Videre måtte han ha styrke til å stå opp for lovens ord og mot til bruke den på rett måte. Måtehold var en oppfordring til ikke å bli fristet til grådighet og egoisme. Ikke minst gjaldt det nok for partene i rettsstvister å vise moderasjon og besindighet når store eiendommer og beløp sto på spill. Dydene som svevde i lagmannens tak dannet tankefigurer både for grunnleggende moralske prinsipper og hvordan forholdet mellom individ og samfunnet ideelt sett skulle ordnes.

EPILOG – PRAKTISKE TRIUMFER

Et tankevekkende spørsmål er hvordan flytte 250 år gamle tak på 30 – 40 m² fra gårder i kvadraturen og ut til Folkemuseet? Tre årsmeldinger nevner arbeidene med stukktakene fra Kongens gate 5 (1916-17) og Dronningens gate 15 (1917-18 og 1918-19), men uten å omtale selve overføringen til Folkemuseet. Den er så vidt nevnt i museets 50-årsberetning der flyttingen av det skjøre materialet betegnes som «en triumf for Aalls praktiske talent».

Et oppslag i Aftenposten, lørdag morgen 25. mai 1919, gir innblikk i hvordan dette ble gjort i praksis. Bysamlingen hadde vært stengt i ett år mens de «gamle berømte kalktag» fra Kirkedepartementet og Kongens gate 5 kom på plass i utstillingene, det første i renessanserommet og det andre i barokkrommet. Allerede under oppførelsen av den nye museumsbygningen som sto ferdig i 1914 hadde museet beregnet hvordan disse to takene skulle passes inn nettopp i disse to rommene.

Aftenposten fikk vite at det hadde vært ganske enkelt å demontere taket *De syv dyder* fra Kirkedepartementet. Det var lett å komme til både ovenfra og nedenfra, og taket kunne skjæres fra hverandre og tas ned i hele stykker. Da var utfordringen større i Kongens gate 5. Ettersom gården ikke skulle rives, kunne man bare komme til nedenfra. Løsningen ble å klistre en mengde silkepapir oppunder taket, for deretter å sage det ned felt for felt. Med stor forsiktighet lyktes det å få løsnet taket. Til alt hell viste kalken seg å være svært sterk. Vanskeligere var det å få

takene på plass på Folkemuseet, men også dette gikk bra.

Nå var arbeidet fullført på en «udmerket maade», og Aftenpostens journalist kunne ikke oppdage en eneste skjøt. Folkemuseet kunne dermed i mai 1919 med brask og bram gjenåpne sin Bysamling med nye attraksjoner og innredninger. Hundre år senere – i 2019 – vil publikum igjen kunne beundre de gamle takene og undre seg over 1600-tallets bildeverden, tankefigurer og håndverksteknikker.

Kari Telste er førstekonservator i kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

LITTERATUR OG KILDER

- Andenæs, Ulf 2017. 1600-tallets dyder og synder. Slik har vi nordmenn endret oss. Aftenposten historie nr. 2-2017
- Arstal, Aksel og Carl Just 1966. *Oslo byleksikon*. H. Aschehoug & Co. Oslo.
- Bricka, C. F. 1881. Danske og Norske immatrikulerede ved Universitetet i Leyden 1574-1674. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 2. Bind. København
- Collett, Alf 1889. Gaarde Mandtal udi Christiania 1661. *Særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift. Anden Række. IV. Bind*. København
- Collett, Alf 1893. *Gamle Christiania-Billeder*. J. W. Cappelens Forlag. Christiania (s. 84, 98-99)
- Kjellberg, Reidar 1945. *Et halvt århundre. Norsk Folkemuseum 1894 – 1944*. Johan Grundt Tanum, Oslo
- Kjellberg, Reidar og Hilmar Stigum 1936. *Det norske håndverks historie fra senmiddelalderen til nyere tid*. Grøndahl & Søn. Oslo (s. 115-116).
- Kjos, Torgeir 2012. Dronningens gate 15. *Museumsbulletinen 4/2012*
- Kollveit, Olav 1963. *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid. Bygdesoge I*. Odda, Ullensvang og Kinsarvik Bygdeboknemnd (s. 343)
- Lange, Chr. 1850. Matrikel over norske Studerende ved Rostocks Universitet 1419-1690. *Norske samlinger I*. Feilberg og Landmark. Christiania

Lokalhistoriewiki

- Karen Toller: https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Karen_Toller (lest 19.12.2016)
 - Lagmannen: <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Lagmannen> (lest 03.02.2017)
 - Niels Hansen Hammer: https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Nils_Hansen_Hammer (lest 19.12.2016)
 - Niels Toller d.y.: https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Niels_Toller_den_yngre (lest 19.12.2016)
 - Wittiken Gundersen Huus: https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Wittiken_Gundersen_Huus (lest 19.12.2016)
- Norsk Folkemuseums årsberetninger: 1916-1917 (s. 7), 1917-1918 (s. 8), 1918-1919 (s. 6-10)
- Olafsen, Alf O. 1907. *Ullensvang. En historisk-topografisk Beskrivelse af Ullensvangs Herred*. I kom. Hos C. Flor. Bergen (s. 344-346)
- Oslo domkirke, Ministerialbok 1, 1748-1704, f. 6, 30. *Digitalarkivet*: <https://media.digitalarkivet.no/view/653/20> (lest 20.12.2014)
- Roede, Lars 2001. *Byen bytter byggeskikk. Christiania 1624-1814*. Doktorgradsavhandling, Arkitektøgskolen i Oslo
- Sprauten, Knut 1992. Oslo bys historie. Bind 2. Byen ved festningen fra 1536 til 1814. J. W. Cappelens forlag. Oslo
- Store norske leksikon, hovmester: <https://snl.no/hovmester> (lest 03.02.2017)
- Storm, Gustav 1901. *Akershus Slot fra 14de til Midten af 17de Aarhundre*. J. M. Stenersen & Co's Forlag. Kristiania (s. 114,123, 127)
- Syde, Henrik 2009. *Måtehold i grådighetens tid*. Cappelen Damm. Oslo (s. 13-21)
- Telste, Kari 2015. Verden i Christiania – et stukktak fra 1662. *Museumsbulletinen 3/2015*
- Wikipedia, Orléans: <https://no.wikipedia.org/wiki/Orléans> (lest 25.01.2017)

Renessanserommet i Bysamlingen, slik det var innredet i 1975. I store trekk var innredningen den samme som ved gjenåpningen av Bysamlingen i 1919. Foto: Bjørg Disington/Norsk Folkemuseum.

Stiftsamtmannens garderobe

Av Geir Thomas Risåsen

Oslo by mistet et viktig kulturminne da byens Stiftsgård ble revet i 1913. Etter å ha stått i sentrum for byens selskapelighet siden midten av 1700-tallet – først som privatbolig og deretter som stiftsgård i mer enn 100 år – avhendet Staten bygningen i 1896.

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI

Bygningen kom så over i privat eie. Fra 1905 og frem til den ble revet fungerte gården som bananmodneri for Christian Mathiesen, senere kjent som Banan-Mathiesen. I 1913 ble gården revet og Sjøfartbygningen reist på tomten. Inngangsportalen samt fire av de historisk viktige værelsene havnet på Norsk Folkemuseum. To av disse vil som nevnt i to tidligere artikler i Museumsbulletinen (nr. 80 4/2015 og nr. 81 1&2/2016) få nytt liv i den nye utstillingen, som åpner i 2019. Utstillingen vil ta for seg borgerskapet og embetsstanden i perioden 1600 til 1900. Et værelse som stiftsamtmannens garderobe bærer i seg mange vidt forskjellige historier. I denne artikkelen skal vi derfor se nærmere på forhold med relevans til rommet, Stiftsgården og menneskene som bodde her i 1801.

STIFTSAMTMANN FREDERIK JULIUS KAAS

Blant stiftsamtmennene og Stiftsgårdens beboere har vi i utstillingen valgt å løfte frem Frederik Julius Kaas (1758–1827). Grunnen til det er at vi har dokumentert hans husholdning gjennom folketellingen av 1801. Som øverste sivile embets-

mann i landets viktigste stift representerte Frederik Julius Kaas og hans hustru toppen av den norske samfunnspyramiden.

Kaas var født i København. I 1782 ble han utnevnt til kammerjunker og sendt til Norge som assessor (dommer) i overhoffretten. Den gang var dette øverste sivile domstol i Norge. I 1786 giftet han seg med Kirsten Clauson (1757–1827) født Nielsen, enke etter Conrad Clauson som eide Bærum jernverk. Sammen drev de verket til de solgte det i 1792. Samme år ble Kaas utnevnt til kammerherre og til magistratspresident i Christiania. Dermed var han øverste leder av hovedstadens sivile administrasjon. To år senere ble han utnevnt til generalauditor med overoppsyn med den militære rettspleie. I 1795 etterfulgte han Frederik Moltke som stiftsamtmann i Akershus stiftsamnt, en stilling han besatt frem til 1802. Deretter flyttet familien til Danmark hvor Kaas fortsatte sin karriere. I 1918 ble Stiftsamtmann Kaas vei i Ullevål hageby i Oslo oppkalt etter han.

STIFTSAMTMANNSSORDNINGEN

Norge har fra de tidligste tider vært oppdelt i ulike forvaltningsenheter. I dag skiller vi mellom fylker på regionalt nivå og kommuner på lokalt nivå. Mens det kommunale selvstyre på lokalplan ble innført med formannskapsloven av 1837 så er statens regionale forvaltning på fylkesnivå langt eldre. Betegnelsen fylke ble brukt allerede i vikingetiden. Disse ble i middelalderen delt opp i syssel, som senere ble omdannet til len. Lensordningen falt imidlertid bort etter innføringen av det dansk-norske eneveldet i 1660. Frem til da hadde det vært en stadig maktkamp mellom konge og borgerskap på den ene side, og adelen – som lensherrene ble rekruttert fra – på den annen side. Med eneveldets innføring ble adelen vingeklippet og kongemakten sto styrket tilbake.

Sentralforvaltningen av Danmark-Norge hadde sete i København og benyttet anledningen til å revidere lensordningen. I 1671 ble de fire hovedlenene Akershus, Kristiansand, Trondheim og Bergenhus omdannet til fire stiftsamnt (hovedamt) under ledelse av en stiftsamtmann, samt åtte amt (underamt) under ledelse av amtmenn. Stiftsamntene sammenfalt med

Garderobens indre kortvegg fotografert før demontering på Norsk Folkemuseum. En utfordring når innredningen skal monteres i den nye utstillingen er at veggene ble endret da den kom til Norsk Folkemuseum. Veggens opprinnelige to tapetdører eksisterer ikke lenger ettersom veggene ble remontert med andre paneler. Foto: Norsk Folkemuseum.

Stiftsgården i Kristiania fotografert i 1908. Foto: Oslo Museum.

Fra 1905 og frem til gården ble revet i 1913 fungerte Stiftsgården som bananmodneri for «Banan-Mathiesen». Bildet til venstre viser Stiftsgårdens bakgård mens bananmodneriet holdt til her. Begge foto: Oslo Museum.

Bergen — Den gamle Stiftsgaard

De fire stiftsbyene Kristiania, Kristiansand, Bergen og Trondheim hadde alle hver sin stiftsgård. Til venstre stiftsgården i Bergen og til høyre stiftsgården i Trondheim. Foto: Gamle Bergen Museum og Norsk Folkemuseum.

Den nedre del af Munkegaden

landets fire bispeseter eller stift, derav navnet. Disse nye embetsmennenes viktigste oppgave var å ivareta kongemakten og dermed statens interesser rundt om i landet. På den måten ble embetets innehavere statens fremste sivile representanter i den norske lokaladministrasjon. De var mellomledet mellom sentralstyret i København og lavere sivile embetsmenn og menigmann rundt om i amtene.

Stiftamtmennene hadde ansvar for stiftsamtet og et overordnet ansvar for de underliggende amt. Mens biskopen var stiftets øverste geistlige embetsmann var stiftsamtmannen stiftamtets øverste sivile embetsmann. Sammen dannet de stiftsdireksjonen som samordnet de kirkelige og verdslige oppgavene ettersom stiftsamtmannen ledet driften av amtets institusjoner, foruten at han var statens tilsynsorgan. I første rekke var det saker angående kirke-, skole- og fattigstell som falt inn under stiftsdireksjonen. Stiftamtmennene var dessuten overovrighet over byene i bispedømmet. Strukturen med eneveldets forvaltningsenheter ble beholdt i mer enn 250 år selv om den gradvis gikk i retning av å sidestille amtene på bekostning av stiftsamtene. Det var først i 1919 at stiftsamtene ble nedlagt, amtene likestilt og den gamle fylkesbetegnelsen gjeninnført. Siden da har det vært fylkesmannen som har videreført de gjenværende av amtmennenes tidligere oppgaver.

FIRE STIFTSGÅRDER

Stiftamtmennene var pålagt å residere i stiftsbyene. Derfor anskaffet staten egne stiftsgårder i hver av de fire stiftsbyene. På 1700-tallet og på begynnelsen av 1800-tallet ble det kjøpt inn representative privatboliger til dette formålet. Unntaket var Kristiansand hvor det i 1813 ble bygget en stor, representativ toetasjes stiftsgård i daværende Dronningensgate 23. Det var et stort anlegg som foruten hovedbygning hadde fjøs, stall og vognremisse. Anlegget strøk med da bybrannen i 1892 la halve byen i aske. Alle fire stiftsgårdene dekket de tre hovedfunksjonene; boligbehovet for stiftsamtmannen og hans familie, stiftamtmannens beskjedne administrasjon og stiftamtmannembetets behov for representasjon.

I Oslo eller Christiania som byen den gang het, ble Rådhusgt. 13 – Leuchfamiliens store bygård fra 1757 – innkjøpt av staten

i 1781. I Bergen ble Rådstuplass 9 – den såkalte Hagerupgården fra 1704–05 – overtatt av staten i 1716. Den fungerte som byens stiftsgård fra 1723 til 1785. I Trondheim solgte arvingene etter enkefru Cecilie Christine von Schøller hennes enorme, panelte tømmerbygning fra 1774–78 til staten i 1800. Bygningen ble umiddelbart tatt i bruk som byens stiftsgård. I ettertid er dette den best kjente av landets opprinnelige fire stiftsgårder.

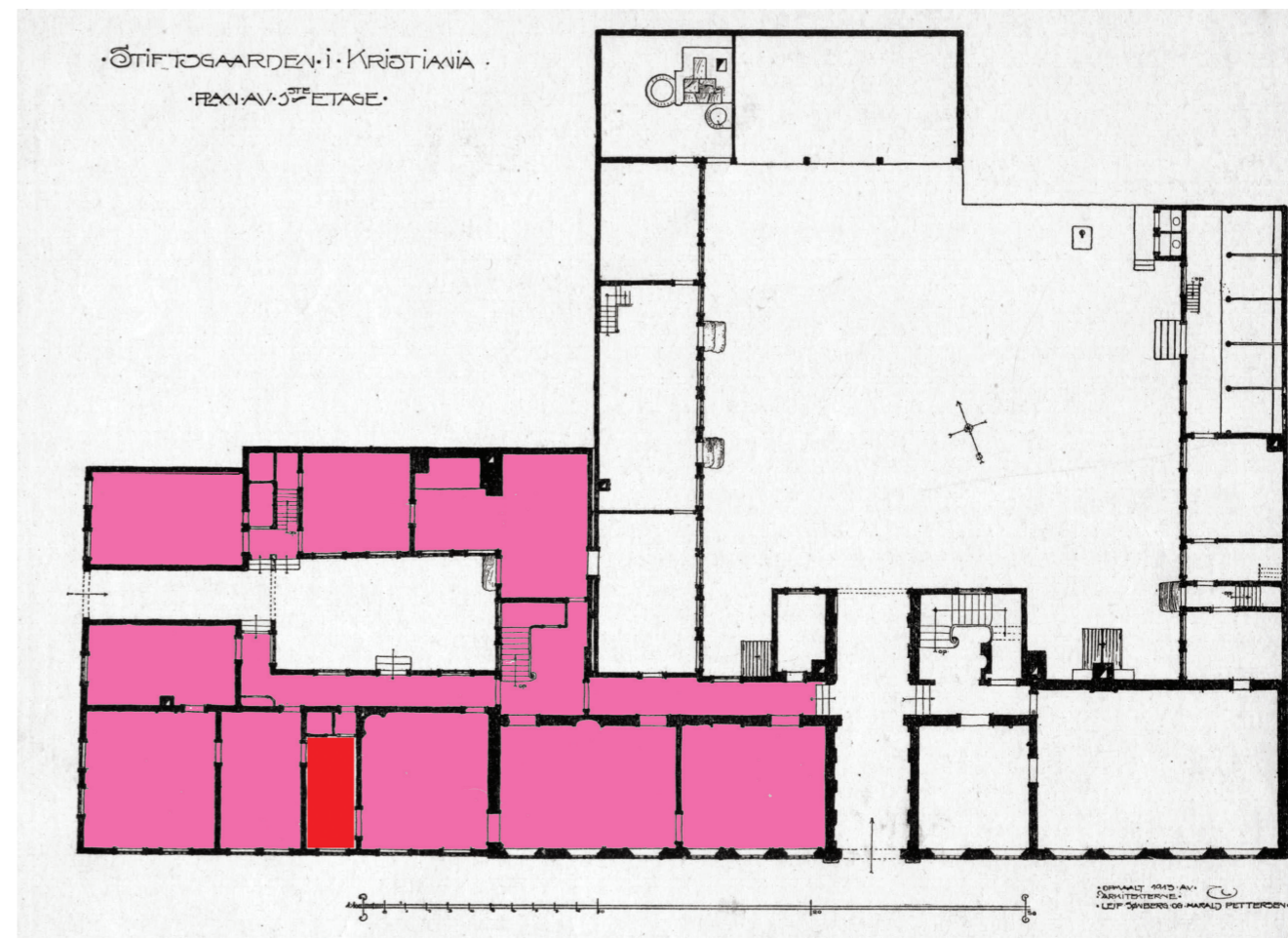
STIFTSGÅRDEN I CHRISTIANIA

Stiftsgården i Christiania var oppført som privatbolig, men ble konvertert til stiftsgård. For å løse plassproblematikken til de statlige funksjonene som flyttet inn ble den langt mindre nabogården Kongens gt. 6 kjøpt til i 1792. Utvendig fremsto Rådhusgt. 13 og Kongens gt. 6 som to selvstendige bygninger på henholdsvis to og en etasje. Innvendig ble de derimot bygget sammen og stiftsamtmannens leilighet strakte seg gjennom begge bygninger. Resten av Rådhusgt. 13 ble ominnredet til selskapslokaler for stiftamtmannens representasjon, foruten for å romme lokaler til stiftsoverretten med mer.

I denne artikkelen skal vi ta for oss leiligheten som ble stilt til rådighet for stiftsamtmannen og hans familie. Garderoben fra leiligheten vil inngå i utstillingen som åpner i 2019. Plan-tegninger fra 1820-årene sammenholdt med de to bevarte interiørene fra stiftsamtmannens leilighet tyder på at værelsene sto mer eller mindre urørt fra leiligheten ble etablert på slutten av 1700-tallet og frem til bygningen ble revet i 1913. Selve leiligheten omfattet hele Kongens gate 6. og halve første

Til høyre øverst: Stiftsgården i Kristiania besto av de to bygningene Kongens gate 6 og Rådhusgata 13. Stiftamtmannens leilighet var hele den enetasjes Kongens gate 6 foruten to tilstøtende rom i Rådhusgata 13. Foto: Oslo Museum.

Til høyre: Oppmåling av Stiftsgårdens første etasje i anledning av at bygningen skulle rives. Stiftamtmannensleiligheten er markert med rosa og stiftsamtmannens garderobe er markert med rødt. Den indre kortveggen hadde fortsatt sine to tapetdører i behold. Foto: Norsk Folkemuseum.

Norsk Folkemuseum - Louis XVI værelse fra Stiftsgården

Fra venstre:
Stiftsamtmannens dagligstue lå vegg i vegg med garderoben. Bildet viser rommet slik det ble remontert og møblert på Norsk Folkemuseum. Foto: Norsk Folkemuseum

Stiftsamtmannens mottagelsesværelse fotografert like før Stiftsgården ble revet i 1913. Foto: Norsk Folkemuseum.

Den daglige spisesal i stiftsamtmannens leilighet fotografert før bygningen ble revet i 1913. Foto: Norsk folkemuseum.

etasje i Rådhusgata 13 frem til portrommet. Det at leiligheten strakte seg gjennom det som i utgangspunktet hadde vært to selvstendige bygårder tyder på at den ble etablert i forbindelse med at Kongens gt. 6 ble slått sammen med Stiftsgården i 1792.

Eldste kjente kilde som forteller om rommenes funksjon er en udatert oppmålingstegning fra 1820-årene. Beboelsesværelset starter med et ett-fags forgemakk mot Kongens gate etterfulgt av et større hjørneværelse med to vindusfag mot Kongens gate og to vindusfag mot Rådhusgata (i 1820-årene brukt som kontor for finansminister grev Hermann Wedel-Jarlsberg). Herfra førte en dør inn til et to-fags soveværelse (sengekammer) mot Rådhusgaten. Deretter fulgte det et ett-fags værelse – som i utstillingen vil gjenoppstå som Stiftsamtmannens garderobe – etterfulgt av et kvadratisk dagligværelse med to vindusfag mot Rådhusgaten (ligger demontert på Folkemuseet). Mens dette sannsynligvis har vært dagligværelsene var de to påfølgende værelsene av en mer representativ karakter med mottagelsesværelse og den daglige spisesal, begge rom med to vindusfag mot Rådhusgata. De øvrige rom som kjøkken, tjenerrom med mer var plassert rundt et indre gårdsrum.

I tillegg til boligen i Stiftsgården disponerte stiftsamtmennene over Akershus stift den nåværende Bygdø kongsgård, eller Ladegårdsøen som den den gang het. Stattholderembetet i Norge sto ubesatt fra 1771 til det ble gjenopprettet i 1809. I denne mellomperioden var hovedbygningen på Ladegårdsøen sommerresidens for stiftsamtmennene.

STIFTSAMTMANNEN OG HANS HUSTRU

I følge folketellingen av 1801¹ besto Stiftsgårdens husstand av den 43 år gamle stiftamtmand og kammerherre Frederik Julius Kaas, hans 43 år gamle hustru Kirsten Nielsen, deres 14 år gamle datter Friderica og Kirsten Clauson-Kaas, hustruens 20 år gamle og yngste datter fra første ekteskap. Kaas adopterte hustruens fem barn fra ekteskapet med Clauson, men de fire eldste hadde allerede forlatt hjemmet da folketellingen ble foretatt i 1801.

Foruten familien på fire besto husholdningen av ni ugifte tjenestefolk. Av disse var det to tjenere, en kusk, en gårdskar og to

fem tjenestepiker. Til sammenligning holdt en annen av byens ledende familier John og Marthine Collett² (eiere og beboere av Collettgården, som i dag står gjenreist på Norsk folkemuseum) seks tjenestefolk; hvorav to tjenere, en kusk, en gårdskar og to tjenestepiker.

Den ledende innen Christianiasosieteten var på det tidspunkt den rike Bernt Anker³, som var gift med Mathia født Collett, og dermed John og Marthine Colletts felles tante. Ekteparet Anker hadde byens største husholdning med tilsammen 15 tjenestefolk. Av disse var det en kammerpike, en husholderske, en stuepike, en kokkepik, en underkokke, en gårdspike, en kokk, tre tjenere, en sveitser (til å ta hånd om kyrne), en kusk, en gartner, en gårdsdreng og en kokkedreng.

Julius Frederik og Kirsten Kaas inntok naturlig nok en sentral plass innen Christianiasosieteten. Holsteneren Jacob Mommsen besøkte ekteparet som nygifte på Bærum Verk i juni 1788. I sin «Tagebuch einer Reise nach dem südlichen Theil von Norwegen» forteller han: «Under et løvrikt almetre, hvis røtter stakk frem av sprekkene i fjellet, satt vi på en grønn gressbenk i fjellets kjølige skygge og lyttet, ikke til nattergalens sang, men til bekkens rislen, vindens susen i buskens blad og elvens brusen. Barnene lekte i den skyggefulle løvhytten. Den elskverdige fru von Kaas besidder den store og sjeldne dyd: huslig orden og renslighet, og er en kjærlig mor for sine barn. Hun sang med vakker stemme og i forskjellige sprog deilige sanger til strengeleken.⁴» Beskrivelsen er som hentet fra den franske filosofen Rousseau.

Amatørteater, komediespill, konserter og ball var hovedelementene i Christianias selskapsliv på slutten av 1700- og tidlig 1800-tall. I en tid uten offentlig musikklov utover det militære ble dette løst i form av private konserter hos enkelte av byens ledende familier. Ikke minst var tidens «syngespill» populære innslag på repertoaret i det private teateret i Grensehaven. Her fikk teateret i flere av oppsetningene nødvendig «bistand» av blant andre stiftsamtmannine Kirsten Kaas og hennes nest eldste datter Eleonore Clauson-Kaas med ektefelle Magnus Andreas Thulstrup og «der alle havde smukke Sangstemmer.⁵»

Ekteparet Kaas førte et stort og selskabelig hus. Hans år som stiftsamtmann falt sammen med de økonomiske opp-

gangstidene i Danmark-Norge på slutten av 1790-årene. Velstandens raske vekst førte til et enormt oppsving i byens selskabelighet. Utlendinger som besøkte Norge i disse årene uttrykte ofte sin forundring over å finne et så rikt selskapsliv i en så liten by som Christiania med 9200 innbyggere i 1801.

Engelskmannen Edward Daniel Clarke bemerket fra et selskap i Stiftsgården hos Kaas og frue høsten 1799: «at nogle af Herrene spillede Kort med store Merckumpiber i Munden, røgende i Damernes Nærværelse og spyttede paa Gulvet, en Barbarisme, som i høi Grad forargede ham. Likeledes beklager han sig over den urenelige og simple Skik, at der kun sjelden bødes Gjæsterne en ren (dvs. ny) Pibe, og at man markerede Spillet Points med Kridt paa selve Kortbordene, der ikke, saaledes som i England, var dækket med Klæde. Det mest yndede Spil i de høiere Kredse var Boston, men der spillede ogsaa almindelig Whist og tillige adskillig Hasard.⁶»

Clarke forteller videre om "Londoniseringen" i byens belevne sosietetsliv: "Damernes Dragt var fuldstændig engelsk og af sidste Mode. Ved denne Tid optraadte Stiftsamtmannens Frue (Kirsten Kaas) og en eller to til med en Slags krøllete "Crop" Parykker, indførte fra London, og af den Summen, som Fremvisningen av denne nye Mode opvakte, den Beundring og Misundelse, den fremkaldte, var det klart, at en livlig indførsel snart vilde gjøre disse Parykker meget almindelige blandt de høiere kvindelige Klasser. Enhver Forandring i Dragten, som foregaar i London, overføres øieblikkelig til Christiania, og disse Forandringer iagttages og adopteres i Norge med Begjærighed, som for Fremmede er fornøielig at se."⁷

STIFTSAMTMANNENS GARDEROBE

Det er dette miljøet Stiftsamtmannens garderobe representerer. Rommet ble sannsynligvis brukt som garderobe allerede i stiftamtmand Kaas sin tid. Plantegningene viser at indre kortvegg hadde to tapetdører eller skjulte dører som førte inn til vært sitt indre avlukke. Det ene var et skap som sannsynligvis var for klær. Det andre avlукket hadde dør fra hovedrommet og dør til gangen bakerfor. Avlукker som dette hadde gjerne to funksjoner. Den første funksjonen var som usjeneret forbindelse for tjenerskapet mellom hovedrom og rommene bakerfor. Den

andre funksjonen var at dostol eller lignende kunne plasseres i et avlукke som dette. Dermed kunne rommets bruker gå uforstyrret inn fra hovedrommet og tjenerne kunne diskret tømme potten fra gangen bakerfor. En tilsvarende løsning finner vi i Hedevig Ankers sengekammer i Eidsvollsbygningen, slik rommet ble innredet omkring 1800. Forskjellen er at hos fru Anker er det en sengenisje som skiller de to avlukkene.

Garderoben er ca. 2,43 m bred og ca. 5,26 m dyp⁸ (ca.12,8m) og har i dag en takhøyde på 2,86 meter. Værelset har et tilnærmet midtstilt vindusfag på den ene kortveggen, en enkelt dør tilnærmet midtstilt på langveggen til venstre for vinduet, samt en tofløyet dør nær vinduet på den høyre siden. Himlingen er pusset og har trukne gesimser med dyp hulkil. Et spesielt forhold er at rommet både på museet og som vist på plantegningene er uten ildsted.

Værelset er innredet som et elegant, lite kabinett. Det har brystpanel og fyllingspanel med delvis trukne felter på de tre indre veggene og rent fyllingspanel på vindusveggen. Innredningen er i Louis Seizestil – den første av de nyklassisistiske stilartene – og som var høyeste mote på slutten av 1700-tallet. Stiltrekkene kommer til syne gjennom treverkets profiler og brystpanelet hvis felter som rammer inn sirkler og romber (form som sirupsnipper). Mens treverket er hvitmalt med forgylte profiler har de trukne veggfeltene i museets tid vært trukket med gul, håndmalt silke. I følge Folkemuseets årsberetning 1914 var silketapetet en gave fra maleren Eilif Petersen. Det ble gjort funn av tilsvarende gulhvite silketapeter med håndmalte blomster, da rommet ble demontert i forbindelse med at det ble flyttet fra Stiftsgården og til Folkemuseet. Eilif Petersens silketapet er senere erstattet av en nyere kopi.

Sammenligner vi rommet slik det ble gjenreist på Folkemuseet med rommet slik det er vist på plantegningene, er det flere forhold som ikke stemmer. Indre kortvegg der plantegningene viser to tapetdører er i dag uten døråpninger. Denne sentrale veggen i forhold til rommets funksjon som garderobe må ha blitt bygget om i forbindelse med at rommet ble gjenreist på Folkemuseet. Denne antagelsen ble bekreftet da innredningen ble demontert for å få ny plassering i den nye utstillingen. I tillegg har de to langveggene med henholdsvis en enkelt dør og

Danskfødte Frederik Julius Kaas (1758-1827) ble sendt til Norge som assessor (dommer) i 1782. I 1795 ble han utnevnt til stiftsamtmann i Akershus stiftsamt. Foto: Norsk portrettarkiv.

I 1786 giftet Kaas seg med enken på Bærum Verk - Kirsten Nielsen Clauson. Ekteparet Kaas inntok en sentral rolle blant Christiania-sosieteteten. Foto: Norsk Portrettarkiv.

tofløyet dør skiftet plass og er dermed speilvendt i forhold til de eldre plantegningene. Under arbeidet med å demontere innredningen viste det seg dessuten at dagens veggpaneler består av tilsvarende fyllingspaneler som kan være fra flere rom. Disse er så montert sammen da innredningen ble remontert på museet slik vi kjenner det i dag. Dette kan ha sammenheng med at endeveggen ble endret fra opprinnelig å ha to tapetdører til en ren fondvegg uten døråpninger. I tillegg var det tegn i panelene som tyder på at rommet har blitt kortet inn både i høyde, bredde og lengde.

DET GJENREISTE ROMMET I 2019

Det knytter seg for store usikkerhetsmomenter til endringene som har skjedd til at en full tilbakeføring er mulig. For endeveggen vedkommende mangler opplysninger om veggfeltene og tapetdørenes opprinnelige utforming. Veggens opprinnelige utforming lar seg derfor ikke rekonstruere. De to langveggene kan imidlertid skifte plass ved remontering av rommet, slik at enkelt døren igjen kommer på veggen mot det tidligere soverommet og den tofløyede døren på veggen mot det tidligere dagligværelset. Utover dette vil rommet ble remontert slik det sto i den tidligere Bysamlingen, som et viktig Louis Seizeinteriør fra hovedstadens tapte stiftsgård.

Rommets elegante innredning og opprinnelige plassering i stiftsamtmannens leilighet gjør det nærliggende å tro at rommet kan ha tjent to funksjoner. Ved på- og avkledning har rommet fungert som garderobe i tilknytning til soverommet, mens det ellers på dagen har kunnet fungere som et kabinett/ oppholdsrom i tilknytning til dagligstuen. Rommets møblering i 2019 vil derfor speile en slik dobbeltfunksjon.

Planen er å møblere rommet med fire forgylte Louis Seize armstoler. Disse er del av et møblement Folkemuseet kjøpte av Nationaltheateret i 1899, og som opprinnelig skal stamme fra Bygdø Kongsgård. Garderobefunksjonen vil bli synliggjort med en mahogni kommode og en enkel mahognibeiset stol som vi kan forstille oss har blitt satt frem når stiftamtmann Kaas skulle kles eller og håret pudres. Nevnte fire armstoler samt et mahogni spillebord vil speile rommets dobbeltfunksjon som kabinett i til knytning til dagligstuen vegg i vegg.

Geir Thomas Risåsen er kunsthistoriker og konservator i Kulturhistorisk seksjon ved Norsk Folkemuseum

NOTER

- 1 Digitalarkivet – Folketelling 1801 for 301 Kristiania kjøpstad.
- 2 Ibid.
- 3 Ibid.
- 4 Huitfeldt, Carl: Norge i andres øyne, s.94. Oslo 1970.
- 5 Alf Collett: Gamle Christianiabilder, s. 239. Kristiania 1893.
- 6 Ibid. s. 241.
- 7 Ibid. s. 209. Kristiania 1893.
- 8 Mogens Whith, Stephanie Westermann og Niels Gerhard Johansen: Demontering av «Kabinettet» i Bysamlingen NF. 622. Januar 2015.

Skjøtene i brystpanelet på bildet viser at enkelte av panelene er satt sammen av deler med ulik opprinnelse. Rommets øvrige brystpanel har fyllinger som veksler rytmisk mellom romber eller snippformede felter og sirkelformede felter.

Feltet på bildet har to romber satt ved siden av hverandre og der hver av de to rombene består av to deler som er sekundært satt sammen. Er de halve fyllingene gjenbruk fra innerveggens brystpanel med de opprinnelige tapetdørene?

Av ukjente årsaker ble de to langveggene speilvendt og dørens plassering flyttet. Dermed er brystpanelet og veggpanelets inndeling i dag endret i forhold til opprinnelige situasjon.

Foto: Norsk Folkemuseum.

Garderobens ene langvegg slik rommet ble gjenreist på Norsk Folkemuseum. Foto: Norsk Folkemuseum.

En norsk kulturkanon?

Av Inger Jensen

Debatten omkring hva som er norsk og hva som er nasjonale verdier har tiltatt i den senere tid, ikke minst etter at kunnskapsministeren tok til orde for å etablere en nasjonal kulturkanon – en liste over de mest sentrale norske kunst- og kulturuttrykkene til alle tider. Mange spør seg hvorfor vi skal ha en slik kanon. Trenger vi en kulturkanon for vår tid? Kan vi en gang for alle fastlegge hva som er nasjonale verdier?

For Norsk Folkemuseum har spørsmålet om hva som karakteriserer det norske – hva som er typisk norsk – vært sentralt siden museet ble etablert. Da museet ble grunnlagt, var nasjonsbygging og etablering av en nasjonal identitet viktig. Museet fikk et omfattende, men samtidig tydelig samfunnsoppdrag. Det skulle belyse det norske folks liv og kultur i all sin bredde, bevare en kultur som var i ferd med å forsvinne og skape nasjonalforståelse og tilhørighet. Dette skulle skje med vekt på dokumentasjon og bevaring av det norske i form av både materielle og immaterielle minner om folks dagligliv.

Selv om museets formål har vært tilnærmet uendret siden 1894, betyr ikke dette at oppdraget ikke har vært gjenstand for overlegninger og forhandlinger. Tvert imot viser museets historie at fortolkningen av samfunnsoppdraget har endret seg ut fra skiftende tider. Gjennom museets 125 år har spørsmålet om hva det norske består i, vært til nær sagt kontinuerlig vurdering og revurdering i takt med samfunnsendringene. Museet er ikke gitt en gang for alle, men er i stadig utvikling. Endrede tider har gitt oss nytt blikk på hva som er norsk og har ført til viktige endringer i museets profil på samme tid som grunnelementene er beholdt. Synet på hva som er norsk, på hva som er nasjonale verdier og hvordan de kommer til uttrykk er ikke blitt snevret inn, men blitt bredere.

Det finnes ingen fasit som kan fortelle oss hva som er norsk. Hva vi legger vekt på, hva som betyr noe for oss, varierer med hvem vi er og hvilken bakgrunn vi har. Og våre kulturelle verdier endrer seg som følge av samfunnsmessige endringer. Men samtidig holdes noen grunnleggende verdier fast – noe som befolkningen deler. Ved Norsk Folkemuseum skal vi ha et bredt blikk på de kulturelle verdiene som vi oppfatter som norske. Det som har formet oss, ballasten gjennom flere hundre års utvikling og fram til dagens uttrykk.

Museets hundreårige historie speiler at synet på hva som var og er norsk har endret seg. Det er ikke statisk, men i stadig endring. Museet har derfor en viktig oppgave med å bidra til refleksjon og dialog omkring hva som er grunnleggende felles verdier, hva som forener og hva som skiller. I dag legger vi særlig vekt på å vise et mangfoldig Norge, at det er mange måter å være norsk på. Dette er resultat av viktige dreininger i museets tolkning av samfunnsoppdraget. Da museet i 1987 vedtok å endre formålsparagrafen fra å «samle og belyse det Norske Folks Culturliv» til «folks liv og levekår i Norge», ga det grunnlag for en vesentlig holdningsendring og tydeliggjorde at museet

hadde og skulle ha et bredere perspektiv på hva som er «norsk». Ikke minst var dette viktig for å vise at samene og andre minoritetsgrupper er sidestilt med majoritetsbefolkningen.

Norsk Folkemuseum har definisjonsmakt i kraft av samfunnsoppdraget. Museet er gjennom sine samlinger blitt et symbol på og en representasjon av det norske og for fellesskapet. Samlingene hadde som formål å vise nasjonal tilhørighet og ble bygget opp med det formålet. De senere årene har dette vært reaktivert ved at vi har stilt og stiller spørsmål ved hva som utgjør det norske og ved det nasjonales relevans i dagens flerkulturelle samfunn. Samtidig peker vi på at folk som bor i Norge har noen fellestrekk ved at vi alle forholder oss til en nasjonalstat.

Samlingene og utstillingene våre har bidratt og bidrar til å løfte fram ulike sider ved norsk kultur, enten det er stavkirken fra Gol, loftet fra Rauland, finneplassen, samekofta eller den pakistanske leiligheten. Utstillingen «Tidsrom – Borgerskap og embetsstand 1600 – 1914» er under arbeid og åpner i 2019. Utstillingen skal nettopp vise hvordan Norge har endret seg gjennom innflytelse av toneangivende innvandrere som bidro til å utvikle samfunnslivet og skape nye idealer og verdier. Et annet eksempel er gjenreisningshusene fra Finnmark, som forteller om dagligliv i etterkrigstidens Norge. Men disse husene er også uttrykk for idealet om likhetssamfunnet, som bygging av velferdsstaten i Norge etter krigen var tuftet på. Friluftsliv og hytteliv i det 20. århundre blir representert ved DNT-hytta, som nettopp ble flyttet til Norsk Folkemuseum. Den er nok et eksempel på hvordan vi utvikler museet ved å løfte fram ulike uttrykk for det norske og nasjonale verdier. Og slik har vi lagt vekt på å vise at Norge er et flerkulturelt land, der befolkning deler noen felles grunnverdier, men samtidig er mangfoldig med ulikheter.

Det vi utelater sier også noe, og kan tolkes som at det er mindreverdige. Derfor er refleksjon omkring hva som er norsk en viktig oppgave, en oppgave vi må ha et bevisst forhold til. Vi må holde fast på vår forståelse av det norske som flerkulturelt. Tilhørighet og trygghet på hvem vi er, er viktig for alle, ikke minst i en omskiftelig tid. Nyere forskning viser at samisk ungdom har god psykisk helse sammenliknet med foregående samiske generasjoner. Og dette forklares nettopp med at deres selvforståelse som samer er styrket i senere tid. Den samiske kulturen gir dem trygghet og stolthet.

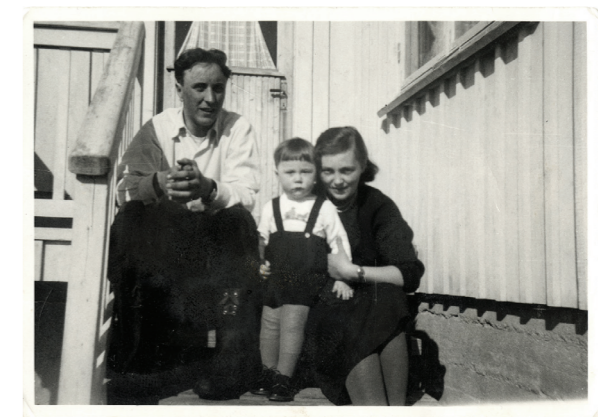
Det å bli møtt med respekt, ha stolthet over hvem vi er, gjør også at vi møter andre med respekt og toleranse. Derfor er museets oppgave viktig. La oss fortsette diskusjonen og refleksjonen om hva det er som gjør oss som bor i Norge til dem vi er i dag. La oss holde diskusjonene og videreutviklingen av museet åpen og levende, med vekt på de mangfoldige kulturuttrykkene og at det er mange måter å være norsk på.

Inger Jensen er avdelingsdirektør på Norsk Folkemuseum.

Tidsrom - Borgerskap og embetsstand 1600-1914: Sukkerkoppen er del av et kinesisk porselensservise. Det tilhørte Sara Chrystie (1736-1773) og Morten Juell (1734-1797). Serviset bærer deres monogram og var bestilt i Kina til bryllupet i 1759. Sara var datter av skotske immigranter. Hennes fetter Hans Chrystie (1720-1797) bygget Chrystiegården i Brevik, nå på Norsk Folkemuseum. Morten hadde danske aner og var med sitt handelshus i Arendal ett av mange små tannhjul i en global handel fra Kina i øst til de dansk-norske kolonier i vest. Alle foto: Norsk Folkemuseum.

Erika Ravne Scott, prosjektleder for "Tidsrom"

Gjenreisningshus fra Finnmark: Bolighuset og fjøset fra Porsanger som skal oppføres på museet, er gode representanter for gjenreisningsbebyggelsen i Finnmark.

Husene blir utgangspunkt for fortellinger om okkupasjon, tvangsevakuering, nedbrenning og hverdagsliv etter gjenreisningen av Nord-Troms og Finnmark. Året er 1956 og det bor tre generasjoner sammen i huset. Bildet til høyre viser Herman, Arnfinn og Else Arntsen på trappa utenfor huset. Foto tilhører Arnfinn Arntsen.

Birte Sandvik, prosjektleder for "Gjenreisningshus fra Finnmark"

DNT-hytta: Betydningen av natur, hytte- og friluftsliv for den norske befolkningen har bare økt om vi ser på veksten i hytteutbygging eller medlemsutviklingen i Den Norske Turistforening (DNT), som i 2016 satte rekord både i antall medlemmer og i overnattinger. Bildet til høyre viser nyeste tilvekst i Friluftsmuseet: DNT-hytta Hovinkoia i Holleia i 1982. Bildet til venstre viser søstrene Arentz med følge på påsketur i Eggedal i 1940. Foto: Den Norske Turistforening og Fritjof Arentz/Norsk Folkemuseum.

Trond Bjarli, prosjektleder for "DNT-hytta"

Norsk Folkemuseums Venner

Bli medlem av NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

Som medlem støtter du Norsk Folkemuseum, en av landets eldste kulturinstitusjoner. Du blir invitert til spesielle arrangementer, aktiviteter for barn, omvisning i utstillinger og turer. Medlemmer får medlemsbladet Museumsbulletinen gratis tilsendt i posten. Bladet inneholder interessant fagstoff samt informasjon om museets virksomhet.

Medlemskapet følger kalenderåret.
Vi tilbyr tre forskjellige typer medlemskap:

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gratis adgang på museet, gjelder kun for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gratis adgang på museet for 2 voksne og barn i følge.

Livsvarig medlemskap kr. 12 000

Gjelder for personen kortet er utstedt for. Medlemmet kan ta med seg en voksen samt barn i følge gratis.

For medlemskap og spørsmål:

Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00
mandag - torsdag kl. 9 - 15
e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Påmelding til medlemsprogrammene:

Nett: norskfolkemuseum.no/venner-program
E-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no
Tlf: 22 12 37 00
Påmeldinger er bindende.
Avmeldinger meldes innen påmeldingsfristen.

Følg oss også på museets hjemmeside på
www.norskfolkemuseum.no/venner

GI EN GAVE SOM GLEDER I ET HELT ÅR!

Gi et medlemskap i Norsk Folkemuseums Venner.

Kom gratis inn på museet hver eneste dag,
bli invitert til spesialarrangementer og
få *Museumsbulletinen* fritt tilsendt.
Kontakt oss på venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Kjære venner

I årets første nummer av Museumsbulletinen vil vi ønske våre nye medlemmer velkommen til Norsk Folkemuseums Venner. Foreningen er glad for alle som vil støtte museet. Vi håper medlemskapet ditt vil gi deg mange gode grunner til å besøke Norsk Folkemuseum, og vi håper du kan være med å introdusere nye venner til vårt flotte museum. Bli en venn - få en venn!

Takk til alle som har bidratt til at vi før jul fikk oppdatert medlemmenes e-postadresser. I dag kan vi kommunisere med ca 75% av medlemmene utover Bulletinen, som kommer ut kun tre ganger i året. Kostnadsfritt og umiddelbart kan vi med et tastetrykk gi deg viktig informasjon om tidsaktuelle saker. Takk også for hyggelige tilbakemeldinger om gleden over å være medlem av Norsk Folkemuseums Venner.

På veien mot ny utstilling i 2019 har vi i siste nummer av Bulletinen kunnet glede oss over bilder og tekst til historien om lille Magdalena Elselena Wenzells kjole. Hun døde i 1786 bare tre år gammel. Både kjole og portrett av piken ble innkjøpt til museet i 1910. Det er disse gjenstandene som danner grunnlag for reproduksjon av den kjolen som skal vises i utstillingen Trendsetterne i 2019.

Det er tre år siden vår tidligere styreleder Kjersti Sundt Sissener skrev i sin leder om piken og denne kjolen. Det er inspirerende å se at også vårt fokus mot denne utstillingen bærer frem viktige bidrag til museet. Museet hadde ikke vært der de er i dag uten bidrag fra Norsk Folkemuseums Venner. På årsmøtet i 2016 ble Kjersti Sundt Sissener utnevnt til æresmedlem av Norsk Folkemuseums Venner. Vi er stolte av å ha henne som venn og æresmedlem.

Vel møtt på våre arrangementer og museumsutstillingene våren 2017!

Vennskapelig hilsen fra
Nina Seeberg, styreleder

Velkommen til våre medlemsarrangementer denne våren!
Se også norskfolkemuseum.no/venner-program.

Onsdag 29. mars kl. 18.00

NORSKE LUKTEVANNSHUS OG SNUSDÅSER/SNUSHUS

Norsk Folkemuseums Venner og Kunstindustrimuseets Venner inviterer til kåseri om «Norsk luktevanns hus og snusdåser/snushus» i Collett- og Cappelengården på Norsk Folkemuseum.

I anledning Per Terje Norheims nye bok «Nytte og nytelse. Luktevanns hus og snusdåser/snushus» inviterer vi til tema-aften om dette spennende emnet i norsk 1700- og 1800-talls kulturhistorie. På temadagen vil det være mulig for venneforeningens medlemmer og ta med egne luktevanns hus og snusdåser for informasjon om gjenstandens historie.

Inge Solheim og Per Terje Norheim vil montere en liten utstilling av luktevanns hus og snusbokser i privat eie i anledning tema og bokutgivelsen.

Pris kr. 200. Enkel servering.

Æresmedlem Kjersti Sundt Sissener

Kjersti Sundt Sissener var i mange år medlem av venneforeningens styre og var styreleder fra 2012 til 2015.

Hun er kunsthistoriker, forfatter og tidligere foreleser ved universitetet i Oslo. Hun har i perioder vært tilknyttet Norsk Folkemuseum bl.a. som konsulent for venneforeningen og som formidler. Kjersti var medforfatter av barneboken *Rikkens Alfabet*, som ble utgitt i 1994 til inntekt for venneforeningen. I 1996 var hun med å arrangere den landsdekkende konferansen om norske venneforeninger - "Bare gode venner" - som fant sted på Norsk Folkemuseum. Gjennom årene har hun publisert en rekke artikler i *Museumsbulletinen*.

Kjersti har gjennom mange års tilknytning til museet ervervet seg verdifull erfaring og ulik kompetanse som har kommet venneforeningen til gode. Som styreleder bidro hun til at viktige og aktuelle temaer kom på dagsorden. Etter mange år og ulike oppgaver innfor museets vegger er hun godt kjent med ansatte og drift. Kjersti ivret derfor også for at medlemmene skulle få oppleve Folkemuseet bak fasadene, og var opptatt av å få frem i lyset alt som gjorde museet spesielt attraktivt for barn. Nå håper vi at arrangementet "Et julepyntet museum" vil utvikle seg til å bli en ny suksess. Vi er glade for at Kjersti fremdeles vier mye av sin oppmerksomhet til det som fremmer vår forening. Hun var en verdig kandidat til den ærefulle utmerkelsen!

Nina Seeberg

Fra venstre: Kjersti Sundt Sissener og Nina Seeberg på NFVs årsmøte i juni 2016. Foto: NfV

Torsdag 20. april kl. 17.00

OMVISNING I CHRISTIANIA AUKSJONSFORRETNING

Norsk Folkemuseums Venner besøker Christiania Aukstjongsforretning i forkant av "April-auksjonen".

Du inviteres til et spesialarrangement for vennene med omvisning basert på det utvalg av billedkunst, sølv, smykker, glass, porselen, tekstiler, møbler fra by og bygd, alt som er innlevert til denne auksjonen. Inge Solheim og ansatte i Christiania Aukstjongsforretning forteller om enkelte bilder og gjenstanders bakgrunn og historie. Det blir anledning til å snakke om verkens økonomiske verdi og kunne ta og kjenne på gjenstandene.

Målet med dette arrangementet er at våre medlemmer skal unngå låste glassmonter og skilt med "ikke rør". Her er det meningen å skape en nærhet til en frodig samling av våre kulturgjenstander.

Arrangementet blir ledet av ansatte i Christiania Aukstjongsforretning i samarbeid med Inge Solheim fra venneforeningen.

Pris kr 200. Enkel servering. Påmelding innen 11 april.

Oppmøte: Inn porten i Thomas Heftyes gate 48, Oslo.

Onsdag 26. april kl. 17.30

VELKOMMEN TIL ÅRETS DUGNAD

- og hyggelig samvær! Vi starter ettermiddagen med et varmt måltid i Arkadia kl.16.30. Deretter møter vi museets gartner Stein Sunde som fordeler oppgaver og redskap ca. kl.17.30. Hvis det passer bedre for noen å gjøre en innsats om formiddagen, ring Stein Sunde på tlf. 95 74 45 75 for avtale.

Hvis du ønsker å spise med oss på forhånd, ønsker vi påmelding til det innen 19. april.

Din innsats blir satt stor pris på både fra museets side og alle besøkende. Vi håper riktig mange vil bruke en ettermiddag sammen med oss. Vi vil gjøre museet fint, rake og luke bort rusk og rask. Ta gjerne med barna også.

Onsdag 7. JUNI kl. 18:00

ÅRSMØTE FOR NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

Årsmøtet er åpent for alle som har betalt medlemskontingent senest en måned før årsmøtet. Det er ikke nødvendig med påmelding til selve årsmøtet.

Etter årsmøtet inviterer styret til en hyggelig avslutning. Kunsthistoriker Marie Fongaard Seim gir en omvisning i utstillingene "Reformasjonen" og "Norsk Kirkekunst".

Velkommen også til en sammenkomst med bevertning i Collett- og Cappelengården.

Pris kr. 600. Påmelding innen 29. mai.

Innkalling til årsmøte, årsberetning og regnskap for 2016 skal ifølge våre vedtekter være publisert innen 14 dager før årsmøtet. Dette finner du på www.norskfolkemuseum.no/om-museet/ Norsk Folkemuseums Venner.

Norsk Farmasihistorisk Museum

Bli medlem av
NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUM

Norsk Farmasihistorisk Museum er en medlemsforening. Formålet er å bidra faglig og økonomisk til drift av Norsk Farmasihistorisk Museum og skape interesse for farmasihistorie.

Som medlem får du gratis adgang til både Norsk Folkemuseum og Norsk Farmasihistorisk Museum, og *Museumbulletinen* tilsendt med Norsk Farmasihistorisk Museums sider. Medlemmer har stemmerett ved Norsk Farmasihistorisk Museums årsmøte.

Organisasjoner, bedrifter, enkeltpersoner og familier som ønsker å støtte museet, kan bli medlemmer.

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gjelder for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gjelder for 2 voksne og barn i følge.

Apotekmedlemskap kr. 1000

Bedriftsmedlemskap kr. 2000

For medlemskap, informasjon og spørsmål:
Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00.
Mandag - torsdag kl. 9 - 15.
e-post: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Følg oss på Folkemuseets nettside
med inngang fra forsiden:

www.norskfolkemuseum.no, Om museet,
Norsk Farmasihistorisk Museum.

For å spare tid og penger ved utsendelser og kontakt, oppfordrer vi alle medlemmer til å sende e-postadresse og mobilnummer til Farmasimuseets e-post: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Husk også å melde fra om adresseendring.

I seneste laget, men allikevel: Godt nytt år!

Vi avsluttet 2016 med et godt besøkt julemarkedet, rekordstort salg og mange fornøyde barn fikk trille piller. Nytt av året var nye betalingsmuligheter, iZettle og VIPPS. Dette var en god investering! Det er fortsatt noen besøkende på julemarkedet som har kontanter, men vi må tilby kundene dagens betalingsløsninger. Hjertelig takk til alle som deltok de fire dagene bak disken og som omvisere.

Den årlige ertsamling gikk av stabelen i Collett- og Cappelenlenggården 26. oktober med 33 deltakere. Samlingen er styrets beskjedne takk til vår trofaste stab av frivillige som bidrar til aktiviteten i vårt flotte museum. Det faglige programmet var ved førstekonservator Erika Ravne Scott. Hun fortalte og viste bilder om Folkemuseets store satsing, «Tidsrom», som tar for seg borgerskap og embetsstand i perioden 1600-1900. Vi fikk en grundig innføring i det enorme og tidskrevende arbeidet som gjøres med bygningen og hvordan utstillingen skal bli. All ære til Folkemuseet og alle dets dyktige medarbeidere. Vi gleder oss til omvisning på en senere ertsamling!

Under den sosiale delen av arrangement ble Ulf Rød utnevnt til æresmedlem av Norsk Farmasihistorisk Museum (se omtale på følgende sider). Han ble beæret med diplom og blomster, og et spesialskrevet stev, framført av Sigrød Sæter.

Vår og sommer står for døren. Det betyr at tiden snart er inne for å tenke på når DU kan være vert på museet i sommer. For dere som aldri har vært det: det er morsomt å fortelle om museet og samlingene, og om norsk farmasi. Vi møter interesserte besøkende fra inn- og utland, og mange kolleger!

Vi ønsker gode museumsopplevelser i 2017, og selv om Farmasimuseet er lukket, er Folkemuseet åpent året rundt. Det er godt for sinn og kropp å vandre rundt i det vakre anlegget.

Farmasihistorisk hilsen,
Inger Lise Eriksen, styreleder

Æresmedlem Ulf Rød

Ulf Rød ble opptatt som æresmedlem i Norsk Farmasihistorisk Museum (NFM) på ertsamlingen 26. oktober 2016.

Ulf er født 15. mai 1948. Siden mars 1967 har han arbeidet på Frogner apotek, mesteparten av tiden i laboratoriet som nå står i Norsk Farmasihistorisk Museum. De siste årene har han vært produksjonssjef hos Frogner apotek produksjon AS, som siden 1985 har vært ansvarlig for produksjon av drogepreparater. Da produksjonen ble avvirket i mars 2016, ble Ulf pensjonist.

Ulf har i mer enn tretti år vært styremedlem i NFM, oppnevnt av Norsk Apotekteknikerforbund (senere Farmasiforbundet). I tillegg har han representert forbundet i flere utvalg som har behandlet produksjon samt opprettelser/nedleggelses i og av apotek.

Vårt museum har nytt godt av Ulfs store interesse for og kunnskap om farmasihistorie. Han har vært en ivrig debattant i styremøtene, og Ulf er slett ikke alltid enig med sistnevnte taller! I tillegg har han fraktet utallige billass med diverse apotekutstyr til museet. Spesielt nevnes arbeidet med de permanente utstillingene fra Frogner laboratorium og Skillebekk offisin. Han begynte allerede i slutten av åttiårene arbeidet med å få et laboratorium som viste laborantens arbeidsplass. Det var tenkt to laboratorier (1850 og 1950), men tilfældighetene ble som kjent et «komplett» apotek med både produksjon og utsalg fra femtitallet. Han var med på demonteringen både av Frogner og Skillebekk, samt oppbyggingen på museet. Utstillingene er bygget etter hans ide og skisser som også omfatter et fremtidig 1800-talls laboratorium i kjelleren. Han har således vært en viktig bidragsyter til at vi har en enestående samling av apotekgjenstander. Og ikke minst: han har nedlagt utallige timer med praktisk arbeid på museet.

Som omviser på NFM har han delt sine enorme kunnskaper med de besøkende. Å stå bak disken på julemarkedet og selge varer er imidlertid ikke hans favorittdisiplin.

Det er ikke bare de besøkende på NFM som har hatt glede av Ulfs kunnskaper. Mange av Frogner apoteks kunder har hatt Ulf som sin primærkilde når det gjelder droger og ymse bruk av dem. Undertegnede var apoteker på Frogner apotek fra 1996 til 2012, men når Ulf var i apoteklokalene, var ikke kundene i tvil om hvem som var apoteker!

En epoke er over, ikke bare for Ulf, men også for norsk apotekvesen. Drogeproduksjonen på Frogner apotek er blitt farmasihistorie. Ulf får mer tid til å stelle planter og trær på hytta i Solvang hagekoloni, til å fikse hus i Aremark og å fiske og gå på jakt. Og forhåpentlig tid til vedlikehold av biler, traktor og tohjulinger fra femti-sekstitallet som står lagret i garasjen. Vi håper at han som travel pensjonist allikevel finner tid til å bistå museet i det videre arbeidet med forvaltningen av vår enestående samling.

Vi takker Ulf for hans genuine interesse for Norsk Farmasihistorisk Museum og for hans store bidrag til museets drift og samlinger og ønsker pensjonisten Ulf alt godt.

Inger Lise Eriksen, styreleder

Ulf Rød og styreleder Inger Lise Eriksen.

Foto: Wenche Strømhaug.

Ulf ble ikke bare beæret med diplom og blomster, men også et spesialskrevet stev, framført av Sigrød Sæter.

Foto: Wenche Strømhaug

Skrinet med det rare i...

Av Berit Smestad Paulsen, Hege Ekeli og Andreas Bjørndal

Senhøstes 2016 dukket det opp en sjelden gjenstand i Farmasimuseets magasin: På den øverste hyllen, helt innerst, fant første-konservator Gjertrud Sæter et nydelig lite medisinskrin som var merket «Gift» og med advarsel om at det bare måtte åpnes av Direktøren eller Carsten Hopstock!

Skrinet er laget i gyllenbrunt trevirke og inneholder 64 etiketterte og nummererte glassrør med små drasjerte piller. På innsiden av lokket er en plansje som viser produsent av skrinet: «Homöep. Central-Apotheke von Dr. Willmar Schwabe» og oversikt over de 64 stoffene som samsvarer med tallene på korken til glassrørene. Glassrørene er i to forskjellige størrelser, 16 store og 48 små. Et stort rør inneholder ca. 3000 piller, og de små 6–800 piller. I tillegg er det et meget lite rør med *Agnus castus*. Det står med håndskrift i lokket på skrinet at styrken på preparatene er i 3., 6. og 30. potens. Dette er en større konsentrasjon enn det mest konsentrerte som brukes i dag, som er D6. Medisinskrinet skal i følge produsenten være laget mellom 1873 og 1881.

HVORDAN HAR MEDISINSKRINET KOMMET TIL NORSK FOLKEMUSEUM?

Det vi vet om skrinets opprinnelse, stammer fra en merkelapp festet til gjenstanden: «Homöopatisk skibs apotek. Gave fra apoteker Johan Arndt. Risør».

Ved hjelp av Norsk Farmaceutisk Etat har vi funnet at Johan Arndt (1876–1933) var apoteker ved Risør Apotek fra 1902 og frem til sin død i 1933. Gaven må følgelig være gitt bort før den tid, men til hvem?

På baksiden av merkelappen står et annet navn: «J.A.Brendel» og det er kanskje mottakeren.

Johnny Abrahamsen Brendel (1880–1947) tok apotekere-

Dr. Willmar Schwabe.
Foto: Archive
Schwabe Group

Foto: Eva Brænd, Norsk Folkemuseum

samen i 1907, men hadde en meget variert yrkeserfaring før han ble apoteker på Strømmen i 1939. Kan det ha vært noen sannsynlig kontakt mellom Arndt og Brendel før Arndt døde i 1933?

I tillegg til sin apotekergjerning var Arndt interessert i fagpolitisk arbeid og vi finner ham som medlem av Norges Apotekerforenings (NAFs) hovedstyre fra 1921. Brendel var på den tiden generalsekretær i NAF og redaktør for Apotekerforeningens Tidsskrift. Vi ser det derfor som meget sannsynlig at de to kjente hverandre godt og at J.A.Brendel kan ha tatt imot gaven på vegne av Apotekerforeningen i begynnelsen av 1930-tallet. Om medisinskrinet ble levert videre til det farmasøytiske museet på Farmasøytisk Institutt på Blindern vites ikke, men i motsetning til andre gjenstander fra Instituttet, er vårt skrin ikke registrert i noen av samlingene og er derfor heller ikke overlatt Norsk Folkemuseum som depositum. Vi tenker derfor at medisinskrinet muligens kan ha kommet til Folkemuseet fra Apotekerforeningen som et resultat av avtalen mellom den farmasøytiske etat og Folkemuseet i 1957.

HVEM VAR DR. WILLMAR SCHWABE (1839-1917), PRODUSENTEN AV SKRINET?

Skrinet er produsert av den tyske farmasøyten Willmar Schwabe, sønn av apoteker Carl Robert Schwabe. Willmar var begavet og ambisiøs og tok statseksamen med topp karakterer og doktorgraden i en alder av 24 år som var uvanlig på hans tid. Med disse akademiske prestasjonene og interessen for homeo-

Foto: Stian Nybru, Norsk Folkemuseum

patien fra studietiden fikk han hovedansvar for homeopatiut-salget ved Leipzig apotek. Dette ble et springbrett for etablering av egen grossistvirksomhet, eget apotek og legemiddelfirma, Dr. Wilmar Schwabe GmbH & Co, som fortsatt eies av familien.

Schwabe var opptatt av kvalitetskontroll og standardisering og la grunnlaget for både oppbygging av en farmakopé og moderne farmasøytisk produksjonsteknologi. Farmakopéen ga han ut på eget forlag som også ga ut homeopatiske tidsskrift. Han etterlot sin familie et legemiddelfirma med 750 utsalgssteder globalt som var spesialisert på tinkturer, urteprodukter og homeopati.

HVA ER HOMEOPATI?

Homeopati er etter vestlig medisin og akupunktur den mest brukte behandlingsform i verden. Homeopatika er klassifisert som legemidler og selges kun på apotek. Selv om det homeopatiske behandlingsprinsipp bl.a. ble beskrevet av legekunstens far Hippokrates, var det først den tyske farmasøyten og legen Christian Friedrich Samuel Hahnemann (1755–1843) som utviklet det til et behandlingssystem. Hahnemann var språkmektig og oversatte medisinsk litteratur på fritiden. Da samtidens fremste ekspert på legemidler William Cullen kom med sin *Materia Medica*, kastet Hahnemann seg over oversettelsen. Cullen hevdet at kinin kunne opprettholdt feberlignende symptomer, og mange fortsatte å ta det nødvendig lenge. Dette ville Hahnemann teste. Han tok flere doser og repeterte forsøket de neste dagene, ga det så til sin familie og fikk flere

kolleger til også å prøve det ut. Symptomene ble nøye notert og sammenlignet. Det ble helt tydelig at feber var en av bivirkningene av kinin.

Fenomenet la grunnlaget for homeopati og kalles i dag hormesis eller bifasisk respons som innebærer at ulike medisinske stoffer både kan frembringe og lindre samme symptomer, avhengig av dose. Hahnemann og hans kolleger testet systematisk ut over 90 stoffer, hovedsakelig datidens medikamenter og kartla symptomene de frembrakte. De fant at alle stoffene påvirket psyken og mange deler av den menneskelige organisme. Denne møysommelige undersøkelsen av bivirkningene ga en detaljert beskrivelse, og ettersom flere stoffer ble kartlagt på denne måten ble muligheten for å behandle pasienter større. Metoden endret fokus fra å behandle tilstander til å behandle pasienter med de symptomkombinasjoner som best matchet legemiddelbildene. Dette er det man i homeopati kaller likhetsloven; *Similia similibus curantur*.

De første 10–15 årene brukte Hahnemann og hans kolleger stoffene i ren form. Bruken av arsenikk, kvikksølv og giftige planter aktualiserte spørsmålet om dosering og førte til eksperimentering med fortynninger. Hahnemann oppdaget at ved høye fortynninger ble virkningen helt borte, men snublet nærmest over at hvis dette ble gjort i serie-fortynninger, så syntes effekten opprettholdt. Dette har ført til kontroverser om det i det hele tatt finnes noe virksomt stoff i homeopatika.

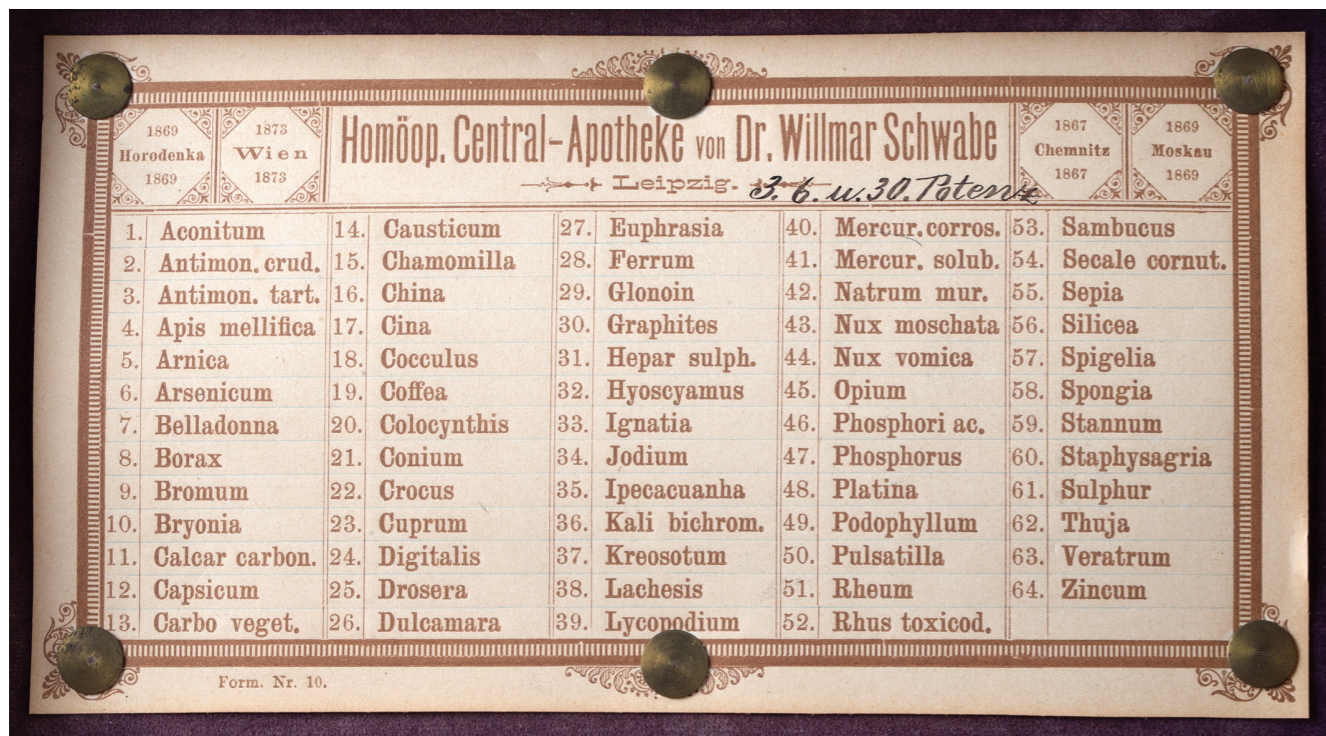

Foto: Eva Brænd, Norsk Folkemuseum

HVOR MYE VIRKESTOFF FINNES I HOMEOPAT-PREPARATENE I KISTEN?

Et homeopatisk preparat basert på plantemateriale lages normalt som beskrevet i det følgende: 1 del plantemateriale tilsettes 2 deler spiritus fortis. Dette står en tid og væsken presses så ut. Dette er stamløsningen. 1 dråpe av denne løsningen blandes med 9 dråper vann. Dette ristes, så tas en dråpe av denne fortynningen og tilsettes 9 nye dråper vann, og dette gjentas en tredje gang. Da fås en fortykning som kalles D3 og som er den sterkeste vi kan finne i skrinet vårt. En dråpe av en D3 løsning tas så i en beholder med 500 små sukkerpilller. Dette ristes så slik at alle pillene fuktes jevnt og tørkes.

Basert på denne metoden å lage preparatene på har vi foretatt beregninger på mengde virkestoff i noen av de preparatene som inneholder de mest toksiske substansene.

Aconitum inneholder ca. 0,4µg akonitin per 500 piller. Det er rapportert død ved 2mg akonitin.

Nux vomica inneholder ca. 0,75µg stryknin i 500 piller. Maksimal enkeltdose er 5mg, og det er rapportert fatal effekt med 16mg stryknin.

Opium inneholder ca. 50µg morfin per 500 piller.

Morfin har en maksimal enkeltdose på 20mg.

Ut i fra disse tall synes det å være små mengder virkestoff i disse preparatene selv om den konsentrasjon som er benyttet er større enn vanlig i homeopatiske preparater.

VAR SKRINET ET SKIPSAPOTEK OG HVOR GIFTIG VAR EGENTLIG INNHOLDET?

Vi har lang tradisjon med skipsmedisin i Norge og vi vet at de vanligst brukte legemidlene var midler ved sår- og skadebehandling, smertelindring, fordøyelsesplager, luftveisinfeksjoner og midler mot malaria og kjønnsykdommer. Innholdet i skips-

Foto: Eva Brænd, Norsk Folkemuseum

apotek var følgelig tilpasset disse bruksrådene og antall legemidler var beskjedent i forhold til antall stoffer i vårt skrin.

Vårt skrin ble kalt «Homöopatiske skibs apotek» av giveren, men det er ingen informasjon fra produsenten eller andre om at innholdet var ment å brukes som skipsmedisin. I følge produsenten Schwabe har skrinet «Verbesserte Halbe Hausapotek» (Forbedret halvt husapotek) som betegnelse, og selv om innholdet selvfølgelig også kunne brukes på båt, var nok ikke dette produsentens primære intensjon.

Da vi undersøkte skrinet, oppdaget vi at flere av rørene var ubrukte, noen bare brukt litt, mens ett av glassene var brukt helt opp. Det var røret med Aconitum eller Storchhelm som var tomt.

I homeopatien brukes dette for panikk og ettervirkninger av sjokk, men det er også et av de viktigste middel når man

Foto: Eva Brænd, Norsk Folkemuseum

opplever panikk for å bli syk. Det kan også brukes for akutte plager som øreverk, bihulebetennelse, eller febersykdom som oppstår etter å ha blitt eksponert for kald vind. Det siste kan vi lett forestille oss kan ha vært aktuelt på en båt.

Selv glassrørene med 3000 piller, f.eks. akonitinrøret, inneholder ikke mer enn 4µg akonitin, og kan ikke anses å være skadelig for voksne mennesker. Selv om mange av stoffene kan være giftige, er dosene i skrinet ikke store nok til å utløse en akutt forgiftning.

Berit Smestad Paulsen er cand.pharm, professor emerita i farmakognosi og medlem av Farmasimuseets hageutvalg.

Hege Ekeli er cand.pharm, tidligere avdelingsleder i farmasøytisk industri, har arbeidet med klinisk utprøving og dokumentasjon av legemidler og er medlem av Farmasimuseets registreringsutvalg.

Andreas N. Bjørndal er undervisningsrektor ved Norsk Akademi for Naturmedisin med mastergrad i homeopati, han er praktiserende homeopat og akupunktør på Skarpsnoklinikken.

KILDER:

- Den Norske Farmakopø, 1885, 1913
- Fritz Ferdinand von Krogh, Skibsapoteket, 1919, håndskrevet
- Norges Apotekerforenings Tidsskrift, 1957
- Norsk Farmasøytisk Etat, 1895-1939
- Organon of Rational Art of HEALING (Hahnemann's First Edition of Organon, 1810)
- Preisliste des homöopathischen Etablissements v. Dr. Willmar Schwabe, 1880

Yngve Torud 1940–2017

Yngve Torud, født 30. januar 1940, døde fredelig 12. januar 2017. Yngve avla apotekereksamen i 1965. Deretter arbeidet han på apotek, på Farmasøytisk institutt, Universitetet i Oslo, og i Norges Apotekerforening. I 1983 ble han utnevnt til professor II i samfunnsfarmasi ved Farmasøytisk institutt. I 1998 fikk han bevilling til å drive Oslos eldste apotek, Svaneapoteket i Karl Johans gate, som han drev til 2008.

Yngve var en av initiativtakerne til Norsk Farmasihistorisk Selskap, som ble stiftet i 1994 og hvor han var leder i mange år. Han var også mangeårig president i The International Society for the History of Pharmacy. I 1999 ble han tildelt "Det giftige kors", norsk farmasis høyeste utmerkelse.

Ved Norges Apotekerforenings 100-årsjubileum i 1981 var Yngve redaktør for boken Apotekfarmasi gjennom 100 år, en viktig dokumentasjon av apotekfarmasiens utvikling fra 1881. I boken er også Norsk Farmasihistorisk Museum viet et kapittel som er verd å lese for alle som er involvert i museets arbeid.

Det var imidlertid ikke bare apotekfarmasien som nøt godt av Yngves engasjement. Han var i mange ti-år medlem av Sangselskabet Guldbergs Akademiske Kor hvor han sang bass.

Yngve medvirket i NRK's populære serie Antikviteter og snurrepiperier i 1995. Her kom hans kunnskapsrikdom og formidlingsglede til sin rett (serien finnes på nrk.no).

Han var en populær omviser ved Norsk Farmasihistorisk Museum, hvor han iført kjole og hvitt og med monokler delte sine store kunnskaper om farmasihistorie med begeistrede tilhørere.

Styret i Norsk Farmasihistorisk Museum takker Yngve Torud for hans store innsats for norsk farmasihistorie og lyser fred over hans minne.

Inger Lise Eriksen, styreleder

Yngve Torud. Foto: Rolf Øhman/NTB scanpix.

Norsk Folkemuseums Venners program våren 2017

Onsdag 29. mars kl. 18

NORSKE LUKTEVANNSHUS OG SNUSDÅSER

Forfatter Terje Norheim kåserer.

Sted: Collett- og Cappelen gården på Norsk Folkemuseum. Pris kr. 200,- Enkel servering.

Torsdag 20. april kl. 17

HOS CHRISTIANIA AUKSJON

Norsk Folkemuseums Venner inviterer til medlemsaften.

Oppmøte: Gå inn porten i Thomas Heftyes gt 48 i Oslo.

Pris kr. 200,- Enkel servering. Påmelding innen 11. april.

Onsdag 26. april. KL. 17.30

VÅRDUGNAD PÅ NORSK FOLKEMUSEUM

Du inviteres først til et varmt måltid i kafe Arkadia kl. 16.30 – 17.30. Så starter vi dugnaden i Friluftsmuseet! Påmelding innen 19. april til venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Onsdag 7. juni kl. 18.00

ÅRSMØTE FOR NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

Formelt årsmøte med etterfølgende program og servering. Omvisning i utstillingen "Reformasjonen" og "Norsk Kirkekunst". Mer informasjon på medlemssidene. Påmelding innen 29. mai.

PÅMELDINGER

Nett: norskfolkemuseum.no/venner-program

E-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Tlf. 22 12 37 00

Påmeldingene er bindende.

Avmeldinger meldes innen påmeldingsfristen.

Mer om programmet på medlemssidene i hvert nummer.

